

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
Τόμος 47, Παράρτημα 14

Karl Eduard Zachariä [von Lingenthal]

Ταξίδι στην Ανατολή κατά τα έτη 1837 και 1838

Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις
Σπύρος Ν. Τρωιάνος

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2016

Αντί προλόγου

Η αναγκαιότητα της συστηματικής έρευνας του Βυζαντινού και Μεταβυζαντινού Δικαίου γίνεται για πρώτη φορά αντιληπτή στους ερευνητές της ιστορίας του δικαίου το έτος 1839, όταν ο κατεξοχήν δεμελιωτής του κλάδου αυτού Κ. Ed. Zachariä von Lingenthal παρουσίασε σε ιστορικό διάγραμμα τη νομική γραμματεία της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου στο δεμελιώδες έργο του *Historiae Juris Graeco-Romani delineatio. Cum Appendice Ineditorum* (Heidelberg 1839). Λίγα χρόνια αργότερα, κατά τα έτη 1842 και 1843, ο ίδιος ερευνητής εκδίδει στην Λειψία έναν τόμο *Άνεκδότην κειμένων*¹ ο οποίος περιλαμβάνει την λεπτομερή περιγραφή απροσπέλαστων έως τότε αδωνικών νομικών χειρογράφων και κωδίκων, διάσπαρτων στις βιβλιοθήκες του Άδω και της ελληνικής Ανατολής². Μεταξύ αυτών, το χειρόγραφο του κώδικα Θ 65 της Ιεράς

---

1. Πρόκειται για τον 3^ο τόμο στην ίδια επιστημονική σειρά όπου είχαν προηγουμένως δημοσιεύσει οι C. W. E. HEIMBACH και K. WITTE κατά τα έτη 1838-1840 (ανατ. 1969). Βλ. αναλυτικότερα στην παρούσα έκδοση τον πρόλογο του Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, Ο Κ. E. Zachariä von Lingenthal και το έργο του, 26· πρβλ. και Κ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Η Ελλάδα του Κ. Zachariä von Lingenthal (1812-1894)», *Πρακτικά του ΙΕ΄, Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (27-29 Μαΐου 1994)*, Θεσσαλονίκη 1995, 165 σημ. Π· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ένας γερμανός νομοδιδάσκαλος στο Τζαουσμοναστήριον του 1838: Ο Κ. E. Zachariä von Lingenthal και η Μονή Βλατάδων», *Πρακτικά Θ΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου «Χριστιανική Θεσσαλονίκη»*, Θεσσαλονίκη 2005, 51-57.

2. Πέραν αυτών, είναι ενδιαφέρον να επισημάνει κανείς, ότι ένα πλήθος πρωτογενών πληροφοριών που αφορούν νομοκανονικές πηγές του 6^{ου}-7^{ου} αι. (*Σύνταγμα κανόνων, Σύνοψις κανόνων, Collectio XXV Capitulorum, Collectio Tripartita*) θα περιληφθούν από τον Κ. E. ZACHARIAÏ VON LINGENTHAL σε μελέτες του που θα δουν

Μονής της Μεγίστης Λαύρας θα αποτελέσει τη βάση για μία νέα έκδοση των *Ἐπιτομῶν* των σχολαστικών Θεοδώρου του Ερμοπολίτη και Αθανασίου του Εμεσηνού³, σημαντικές ερμηνευτικές επεξεργασίες των *Νεαρῶν* του Ιουστινιανού κατά το τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αι.⁴ Τα δύο αυτά πρωτοποριακά έργα του K. Ed. Zachariä von Lingenthal, *Delineatio* και *Ανέκδοτα*, θα πυροδοτήσουν στη συνέχεια το ενδιαφέρον της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας για την περισυλλογή, έκδοση και περαιτέρω επεξεργασία των έργων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής νομικής γραμματείας⁵.

Οι εκδόσεις ωστόσο αυτές δεν αποτελούν παρά το απόσταγμα των ερευνητικών αναζητήσεων του Zachariä. Το έτος 1837, σε ηλι-

---

αργότερα το φως της δημοσιότητας («Die griechischen Nomokanones», *Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg* σειρά VII, τ. 23, αρ. 7, St. Pétersbourg 1877· «Die Synopsis canonum», Berlin 1887 και άλλες). Περί αυτών βλ. αναλυτικότερα Σπ. Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*³, Αθήνα-Κομοτηνή 2011, 189 σημ. 124, 191 σημ. 127, 194 σημ. 137, 199 σημ. 148. Βλ. επίσης τα νομικά χειρόγραφα που αναφέρονται στην παρούσα έκδοση, στο Κεφ. 12^ο (Θεσσαλονίκη, §4. Εκκλησίες και τζαμιά. Ο ορθόδοξος κλήρος. Βιβλιοθήκες) 125, στο Κεφ. 13^ο (Το Όρος Άδως, § 6. Η μονή Λαύρα) 158 και στο Κεφ. 14^ο (Κωνσταντινούπολη, §4. Ο Πατριάρχης. Η βιβλιοθήκη του Παναγίου Τάφου. Η σχολή του Κουρουτσεσμέ) (σ. 193 όπου και οι σχετικές σημειώσεις συγγραφέα και μεταφραστή).

3. C. E. ZACHARIÄ, *Ανέκδοτα*, Leipzig 1843 (ανατ. Aalen 1969), 1-165. Βλ. και στην παρούσα έκδοση, 158 Σ.τ.Μ. 27.

4. Βλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, ό.π., 155-156.

5. Βλ. J. A. B. MONTREUIL, *Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient*, I-III, Paris 1843-1846· C. W. E. HEIMBACH, "Griechenland B. Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit. Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit. III. Periode 1453-1860", στην *Allgemeine Encyclopädie und Künste* των J.S. Ersch-J.G. Gruber, 86 (1868), I. Sektion (ανατ. Graz 1976). Πρβλ. και τους εκδοθέντες γενικούς καταλόγους μεταβυζαντινών εγγράφων από τους P. MARC, Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ και πολλούς άλλους ερευνητές κατά το 1^ο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα στην *Εισαγωγή* της Λ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ στον τόμο Λ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ, Η. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ, Ι. ΧΑΤΖΑΚΗΣ, *Περίγραμμα της Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου. Τα ελληνικά κείμενα, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών* 63 (2011), 129 σημ. 24. Βλ. επίσης τις εκδόσεις νομικών χειρογράφων που αναφέρονται στην παρούσα έκδοση, στο Κεφ. 12^ο (Θεσσαλονίκη, § 4. Εκκλησίες και τζαμιά. Ο ορθόδοξος κλήρος. Βιβλιοθήκες), 123 όπου και σχετικές σημειώσεις του μεταφραστή (σημ. 19, 20).

κία μόλις 25 ετών, αλλά προικισμένος ήδη από τον ακαδημαϊκό του δάσκαλο F. A. Biener με την έφεση για εξερεύνηση των ανέκδοτων πηγών του βυζαντινού δικαίου, θα επιχειρήσει ένα μακρύ περιηγητικό ταξίδι σε πόλεις και μονές της ανατολικής Μεσογείου. Από την Αθήνα έως την Τραπεζούντα, με ενδιάμεσους κόμβους την Θεσσαλονίκη, το Άγιον Όρος και την Κωνσταντινούπολη, εκτυλίσσονται οι αρχειακές του αναδιφήσεις στις δυσπρόσιτες και απομονωμένες βιβλιοθήκες του μεταβυζαντινού κόσμου. Ωστόσο, από την προσοχή του οξυδερκούς αυτού παρατηρητή, ο οποίος απερίφραστα δηλώνει γοητευμένος από «κάθε τι το ελληνικό», δεν διαλανθάνουν ούτε οι συνθήκες διαβίωσης, η νοοτροπία, οι λαϊκές δοξασίες και δεισιδαιμονίες, οι αισθητικές αντιλήψεις και οι χαρακτηριστικοί τρόποι έκφρασης του κατοίκων (γλωσσικά ιδιώματα, τραγούδια, απαγγελίες), ούτε οι κοινωνικο-οικονομικοί, εκκλησιαστικοί και πολιτειακοί δεσμοί (λ.χ. δεσμός των ευρωπαϊών προξένων στην Ανατολή, ελληνικός μοναχισμός και προσκυνητές, κλήρος, εκκλησιαστικά δικαστήρια και επισκοπικά σχολεία, τοπικές κοινότητες, πολιτικές ομάδες, πρώτα δικαστήρια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους κ.ά.) ή κοινωνικά φαινόμενα-μάστιγες της εποχής (ληστεία, πειρατεία). Άφθονες είναι επίσης οι παρατηρήσεις του για τις εμπορικές και ναυτικές οδούς, τα μέσα και τους τρόπους μεταφοράς, τις στρατηγικές θέσεις των προγενέστερων επικυρίαρχων, οθωμανών ή ενετών, καθώς και για την ιστορία και την αρχιτεκτονική σημαντικών μνημείων της αρχαιοελληνικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου. Τέλος, ιδιαίτερη προσοχή δίδει στα χαρακτηριστικά εκείνα στοιχεία που αποκαλύπτουν αφενός μεν την πολιτισμική συνύπαρξη διαφορετικών εθνοτήτων (λ.χ. τούρκοι, φράγκοι, εβραίοι, σλάβοι, αρμένιοι κ.λπ.), αφετέρου δε τη βαθιά εδραιωμένη, στο συλλογικό ασυνείδητο των γηγενών πληθυσμών, πεποίθηση για την αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνισμού. Όλες αυτές οι περιηγητικές του εντυπώσεις από έναν ολόκληρο κόσμο ο οποίος φέρει ακόμα έντονα, όχι μόνον στην ιστορική του μνήμη, αλλά και στην τοπογραφία του, τα κατάλοιπα του αρχαίου και του βυζαντινού κόσμου, θα αποτυπωθούν στο έργο του *Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838 über Wien, Venedig, Florenz, Rom, Neapel, Malta, Sicilien und Griechenland nach Saloniki, dem Berge Athos, Konstantinopel und Trapezunt mit einer Charte des Berge Athos*, το οποίο θα δει το φώς της δημοσιότητας στην πατρίδα του τη Χαϊλδεβέργη το 1840, παράλληλα

σχεδόν με το σημαντικό του έργο Περίγραμμα της Ιστορίας του Jus Graecoromanum. Θα επακολουθήσει μία σειρά εκδόσεων βυζαντινών νομικών πηγών, πολλές από τις οποίες ο Zachariä εντόπισε κατά τη διάρκεια του οδοιπορικού του ανά τη Μεσόγειο⁶. Πρόκειται για κείμενα τα οποία, μέσα από την πρόοδο των ερευνών, θα αναδειχθούν αδιάφυστα τεκμήρια της θεώρησης του βυζαντινού δικαίου ως δικαίου που προήλθε από τη δημιουργική συνύφανση του ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου, και όχι ως μίας απλής απόδοσης-παράφρασης του ρωμαϊκού δικαίου σε ελληνική γλώσσα⁷. Ειδικότερα όμως όσον αφορά τον νεοελληνικό νομικό βίο, η επενέργεια των εκδόσεων αυτών στην

6. Βλ. αναλυτικότερα στην παρούσα έκδοση τον πρόλογο του Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, Ο Κ. Ε. Zachariä von Lingenthal. και το έργο του, 27-28 όπου ειδικότερες πληροφορίες για τα ακόλουθα έργα: Κ. Ε. Zachariä von Lingenthal, *Supplementum editionis Basilicorum Heimbachianae, lib. XV-XVIII Basilicorum cum scholiis antiquis integros nec non lib. XIX Basilicorum novis auxiliis restitutum continens*, Lipsiae 1845 και *Practica ex actis Eustathii Romani ex cod. Laurentiniano*, Lipsiae 1856 (ed. princeps της Πείρας = *Jus Graecoromanum*, vol. I). Είναι πιθανό ότι κατά τη διάρκεια του ταξιδιού αυτού αποδησαυρίσθηκαν και ορισμένες από τις έως τότε ανέκδοτες μεταϊουστινιάνειες Νεαρές που εντάχθηκαν στο έργο του *Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum quae supersunt collatae et ordine chronologico digestae*, Lipsiae 1857 (= *Jus Graecoromanum*, vol. III, 65-220, 277-565, 660-672), ενδεχομένως δε και τρία προστάγματα βυζαντινών αυτοκρατόρων των ετών 1329 και 1334 που αναφέρονται στην οργάνωση του δεσμού των “καθολικῶν κριτῶν τῶν Ρωμαίων” (= *Jus Graecoromanum*, vol. III, 688-691). Πρβλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου*, ό.π., 219 σημ. 17, 238 σημ. 82, 379 σημ. 18 και 20.

7. Συναφής και η εκτεταμένη χρήση του όρου Jus Graecoromanum στον τίτλο του έργου του GUSTAV ERNEST HEIMBACH, *Observationes Juris Graeco-Romani*, 1830 καθώς και στην εργογραφία επιφανών ρωμαϊστών του τέλους του 18^{ου}-αρχών του 19^{ου} αι. (Vito La Mantia, C. Ferrini, L. Siciliano-Villanueva, F. Brandileone, K. Krumbacher, P. Collinet κ. ά). Βλ. επίσης τη ρητή αναφορά του ίδιου όρου στους τίτλους του έργου Jus Graecoromanum του ΙΩ. & ΠΑΝ. ΖΕΠΟΥ (τ. 1-8, Αθήνα 1931 (ανατ. Aalen 1962), καθώς και στον τίτλο της ευρείας επισκόπησης της ιστορίας των πηγών του βυζαντινού δικαίου από τους Ν. VAN DER WAL-J. H. A. LOKIN (*Historiae Juris Graeco-Romani Delineatio. Les sources du droit byzantin de 300 à 1453*, Groningen 1985· για το ζήτημα πρβλ. και Η. Ε. TROJE, *Graeca Leguntur*, [*Forschungen zur Neueren Privatrechtsgeschichte* 18]), Böhlau-Verlag-Köln-Wien 1971, σ. 269-270.

τρέχουσα νομική πρακτική της εποχής υπήρξε καταλυτική, καθώς επί έναν και πλέον αιώνα, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα το έτος 1945, τα κείμενα αυτά λειτούργησαν, με βάση τα προβλεπόμενα στο Διάταγμα της 23.2/7.3.1835 περί προσωρινής ισχύος των «*Πολιτικῶν νόμων τῶν βυζαντινῶν Αυτοκρατόρων...*», ως τα βασικά νομοθετικά κείμενα του εφαρμοζόμενου στην Ελλάδα αστικού δικαίου⁸.

Με την ανά χείρας έκδοση το *Κέντρον Ερεῦνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* παραδίδει για πρώτη φορά την πιστή ελληνική μετάφραση των κεφαλαίων 9-15⁹ του πρώτου οδοιπορικού του Zachariä στην ελληνική Ανατολή, την οποία έφερε σε πέρας ένας έξοχος γνώστης των πηγών του βυζαντινού δικαίου, ο Ομότιμος Καθηγητής του Βυζαντινού και Εκκλησιαστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Σπ. Τρωιάνος· ένα ταξίδι μύησης στα πλήρως λησμονημένα κείμενα του βυζαντινού και μεταβυζαντινού νομικού κόσμου που ξεκίνησε από το επιστημονικό αισθητήριο ενός νεαρού ερευνητή ότι τα έγγραφα αυτά μνημεία δεν αποτελούσαν απλώς και μόνον τα τεκμήρια της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού που είχε διαρραγεί, αλλά συνιστούσαν κυρίως κείμενα σημαντικά για μίαν αρτιότερη ερμηνευτική προσέγγιση των πηγών του ιουστινιάνειου δικαίου με βάση την «*επεξεργασία των ελλήνων νομοδιδασκάλων*»¹⁰. Δύο σχεδόν αιώνες αργότερα μπορεί πλέον κανείς να υποστηρίξει με πλήρη βεβαιότητα ότι τα πορίσματα της έρευνας στους τομείς της ιστορίας του δικαίου, τους οποίους ο Κ. Ed. Zachariä von Lingenthal δεμελίωσε, δικαίωσαν απόλυτα το πρωτοπόρο και ιδιοφυές αυτό πνεύμα.

---

8. Για τις νομικές διαμάχες που προκλήθηκαν σχετικά με την έκταση εφαρμογής των μεταϊουστινιάνειων αλλά και των μεταγενέστερων της *Εξαβίβλου Νεαρῶν* βλ. ενδεικτικά Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Επαρχικόν Βιβλίον Λέοντος του Σοφού και αι συντεχνίαι εν Βυζαντίω*, Αθήναι 1935 (ανατ. Θεσσαλονίκη 2000), 33-35· Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, “Από την Εξαβίβλο στα Βασιλικά”, *Ελληνική Δικαιοσύνη* 31 (1990), 703-704· Χ. Γ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η πορεία προς σύνταξιν Ελληνικού Αστικού Κώδικος*, ΕΚΕΙΕΔ τ. 41, *Παράρτημα 9*, Αθήνα 2008, 230-233.

9. Για τους λόγους της επιλογής αυτής βλ. στην παρούσα έκδοση τον πρόλογο του Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, Ο Κ. E. Zachariä von Lingenthal. και το έργο του, 31.

10. Βλ. στην παρούσα έκδοση, Πρόλογος του EDUARD ZACHARIÄ, 35.

Σπύρος Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ

Ο Karl E. Zachariä von Lingenthal και το έργο του

Ο Karl Eduard Zachariä γεννήθηκε στις 24 Δεκεμβρίου 1812 στη Χαϊδελβέργη. Ήταν μοναχογιός του πολύ γνωστού δημοσιολόγου αλλά και αυθεντίας επί του γαλλικού αστικού δικαίου, καθηγητή στην εκεί Νομική Σχολή, Karl Salomon Zachariä, στον οποίο απένειμε το 1842 ο μέγας δούκας της Βάδης Λεοπόλδος τον τίτλο von Lingenthal (από την ονομασία εκτεταμένης ιδιοκτησίας του κοντά στη Χαϊδελβέργη) σε αναγνώριση των εξαιρετικών υπηρεσιών του προς την επιστήμη και την Πολιτεία. Αυτός ο τίτλος ευγενείας ήταν κληρονομητός από τους νομίμους αρσενικούς κατιόντες κατά την τάξη της κληρονομικής διαδοχής.

Η οικογένεια Zachariä – αρχικώς Zacharias – καταγόταν από τη Βοημία ή από την Αυστρία, είχε δε εγκατασταθεί στη Σαξωνία κατά τη διάρκεια του τριακονταετούς πολέμου. Από τον πρόπαππό του Karl Eduard όλοι οι πρόγονοί του υπήρξαν νομικοί.

Επειδή στερήθηκε πρόωρα τη μητέρα του, αποφάσισε ο πατέρας του να αναθέσει την ανατροφή του στα άξια χέρια μιας γαλλίδας παιδαγωγού, της δεσποινίδας Goullon, μετέπειτα συζύγου του αρχιμουσικού στην Αυλή της Βαϊμάρης Götze. Ο νεαρός λοιπόν Karl Eduard μετακόμισε από τη Χαϊδελβέργη στο σπίτι της παιδαγωγού του στη Βαϊμάρη, όπου παράλληλα με το σχολείο διδασκόταν ιδιαίτερος γαλλικά και μουσική. Αυτή η τελευταία παρέμεινε στη διάρκεια όλης της ζωής του πιστή σύντροφος τόσο σε ημέρες χαράς όσο και θλίψης.

Από τη Βαϊμάρη επέστρεψε για λίγο στη Χαϊδελβέργη για να πάει στο γυμνάσιο. Τότε όμως αποφάσισε ο πατέρας του να τον στείλει σε ένα εκπαιδευτήριο που διακρινόταν γενικά, κατεξοχήν δε στη

διδασκαλία των αρχαίων γλωσσών, στην ηγεμονική-κρατική σχολή του Μάισσεν St. Afra. Στη σχολή αυτή είχε φοιτήσει και ο ίδιος, δοθέντος ότι εκεί ασκούσε το λειτούργημα του δικηγόρου ο δικός του πατέρας. Έτσι το 1826 ο δεκατετράχρονος Karl Eduard έγινε εξωτερικός μαθητής της σχολής St. Afra, κατοικώντας ως οικότροφος στο σπίτι του καθηγητή M. Fr. Bornemann, ενός ανθρώπου που είχε τη φήμη εξαιρετού δασκάλου. Κοντά του έμεινε μέχρι την αποφοίτησή του, δηλαδή μέχρι τις απολυτήριες εξετάσεις, τις οποίες υπέστη με μεγάλη επιτυχία λίγους μήνες μετά τη συμπλήρωση των δεκαέξι του χρόνων. Η φοίτηση στο St. Afra, από την οποία αποκόμισε όχι μόνο γνώσεις αλλά και αγάπη για τη μελέτη και την έρευνα, επέδρασε αποφασιστικά στην προσωπικότητα και στο έργο του. Η τέλεια γνώση των λατινικών, τα οποία χειριζόταν εξίσου καλά με τα γερμανικά – χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υπελείπετο στα ελληνικά –, τον ώθησε αργότερα να χρησιμοποιήσει αυτή τη γλώσσα σε πολλά δημοσιεύματά του, κατεξοχήν στις εκδόσεις κειμένων – μάλλον για να τα καταστήσει πιο προσιτά στους αναγνώστες του, δοθέντος ότι τα γερμανικά δεν ήταν πολύ διαδεδομένα την εποχή εκείνη μεταξύ των διανοουμένων. Ευνόητα λοιπόν δεν έπαυσε ποτέ να διατηρεί αισθήματα ευγνωμοσύνης προς το σχολείο του. Μόλις μισό χρόνο πριν από τον θάνατό του αισθάνθηκε την ανάγκη να επισκεφθεί για τελευταία φορά την *alma mater* afranensis.

Μετά την ολοκλήρωση της μέσης εκπαίδευσης, την άνοιξη του 1829, ήλθε η ώρα των ανώτατων σπουδών. Ο Karl Eduard Zachariä φοίτησε στις Νομικές Σχολές τριών πανεπιστημίων: της Λειψίας, της Χαϊδελβέργης και του Βερολίνου. Ήταν συνήθεια των γερμανών φοιτητών, κατεξοχήν εκείνων της Νομικής – συνήθεια που κράτησε και πέρα από τα μέσα του 20ού αιώνα – να φθάνουν στο τέλος των σπουδών τους, έχοντας ακούσει τη διδασκαλία περισσότερων καθηγητών διαφόρων σχολών.

Οι νομικές σπουδές ήταν για πολλούς την εποχή εκείνη ο δρόμος προς ένα βιοποριστικό επάγγελμα. Ο νεαρός Zachariä το είδε όμως διαφορετικά. Μιμούμενος το παράδειγμα του πατέρα του, ο οποίος ως καθηγητής του δημόσιου δικαίου είχε προσωπική πείρα για το πόσο τον βοήθησε στη μελέτη των κλάδων του δημόσιου δικαίου η γενική μόρφωση που απέκτησε κατά τα πρώτα έτη της φοίτησής του στο πανεπιστήμιο, ήδη από το πρώτο εξάμηνο είχε αποφασίσει,

παράλληλα προς την ανίχνευση των μυστικών της επιστήμης του Δικαίου, στη σπουδή της φιλοσοφίας, της ιστορίας, της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής γραμματείας, της αρχαιολογίας, της μεσαιωνικής φιλολογίας, της γεωγραφίας, των μαθηματικών και της φυσικής. Της τελευταίας μάλιστα ο καθηγητής Muncke επέπρωτο να γίνει αργότερα πεθερός του. Ταυτόχρονα επιδιδόταν στη μελέτη των νεότερων γλωσσών, ειδικότερα της αγγλικής και της ιταλικής.

Ο Zachariä ξεκίνησε τις σπουδές του από το πανεπιστήμιο της Λειψίας κατά συμβουλήν του πατέρα του, ο οποίος έτρεφε μεγάλη αγάπη για την παλιά του πατρίδα. Μετά το τέλος του πρώτου εξαμήνου όμως εγκαταστάθηκε στη γενέτειρά του Χαϊδελβέργη, όπου συνέχισε τις σπουδές του – αλλά και τη φοιτητική ζωή, οι συγκινήσεις της οποίας δεν τον άφηναν αδιάφορο – κοντά στον πατέρα του. Τέλος, η ακτινοβολία του πανεπιστημίου της πρωσικής πρωτεύουσας τον έφερε στο Βερολίνο. Εκεί συνδέθηκε με τον Friedrich Karl von Savigny, τον ιδρυτή της ιστορικής σχολής του Δικαίου, του οποίου συμμερίστηκε τις θέσεις, χωρίς αυτό να επηρεάσει τη φιλία του με τον καθηγητή του στη Χαϊδελβέργη ρωμαϊστή Thibaut, κύριο αντίπαλο του Savigny.

Όπως γράφει στον πρόλογο αυτού του βιβλίου, από το 1830 αισθάνθηκε έντονη την έλξη προς το βυζαντινό δίκαιο και διέγινωσε τη μεγάλη του αξία για την κριτική και την ερμηνεία των δικαϊκών πηγών της ιουστινιάνειας εποχής. Η προσέγγιση όμως του έργου των νομοδιδασκάλων του βου αιώνα προϋπέθετε γνώση παλαιογραφίας, μια και αυτό το έργο σωζόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος του σε χειρόγραφη μόνο μορφή. Στο σημείο αυτό στάθηκε τυχερός, γνωρίζοντας στο Βερολίνο τον καθηγητή Friedrich August Biener, μελετητή της εξέλιξης του ρωμαϊκού δικαίου επί ελληνικού εδάφους και αυθεντία στη νομική παλαιογραφία. Ο Biener συμπάθησε τον νεαρό Karl Eduard, τον πήρε κοντά του και τον εξοικείωσε με τη μέθοδο τόσο της εξωτερικής όσο και της εσωτερικής προσέγγισης των χειρογράφων κωδίκων, εκτιμώντας δε τις ικανότητές του, τού εμπιστεύθηκε μερικά βυζαντινά χειρόγραφα από την πλούσια συλλογή του, για να εξασκηθεί στην ανάγνωσή τους. Έτσι πέρασε ο Zachariä αρκετούς μήνες «αποκρυπτογραφώντας» και αντιγράφοντας χειρόγραφα. Ενημερωμένος λοιπόν, αφού είχε προηγηθεί το φθινόπωρο του 1830 μια αναγνωριστική περιήγηση στη νότια

Γαλλία και τη βόρεια Ιταλία, ήταν το καλοκαίρι του 1832 σε θέση να επιχειρήσει ταξίδι στην Κοπεγχάγη και την Αγία Πετρούπολη, για να γνωρίσει τα αποκείμενα στις βιβλιοθήκες τους βυζαντινά χειρόγραφα. Στο μεταξύ, τον Μάρτιο του 1832, είχε επισκεφθεί για λίγο τη Λειψία προκειμένου, πρώτον, να γνωρίσει τον διαπρεπή τότε ερμηνευτή των διατάξεων του *Πανδέκτη* Gustav Hänel (γνωστό με το παρατσούκλι Pandektenhänel) και τη συλλογή του βυζαντινών χειρογράφων και δεύτερον, να χρησιμοποιήσει στην εκεί βιβλιοθήκη τον Codex Uffenbachianus που περιείχε το *Αυξημένον πρόχειρον* (*Prochiron auctum*).

Μετά την επιστροφή του από το ταξίδι στη Δανία και τη Ρωσία αφοσιώθηκε στις νομικές σπουδές στο Βερολίνο και στη συνέχεια, από τον Μάρτιο του 1833, στη Χαϊδελβέργη, όπου τις ολοκλήρωσε. Στα τέλη Μαΐου 1834 υπέστη στην Καρλσρούη τις σχετικές κρατικές εξετάσεις και στις 2 Ιουνίου ανακηρύχθηκε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης διδάκτωρ με την ανώτατη διάκριση *summa cum laude*.

Αμέσως μετά έφυγε για το Παρίσι. Εκεί εργάσθηκε από τον Ιούνιο 1834 μέχρι τον Μάρτιο 1835 στην τότε βασιλική (ήδη εθνική) βιβλιοθήκη υπό την καθοδήγηση του ελληνιστή C. B. Hase, επιμελητή του τμήματος χειρογράφων της βιβλιοθήκης, μελετώντας και αντιγράφοντας συνεχώς χειρόγραφα. Μεταξύ των άλλων, εντόπισε τότε σε έναν κώδικα αποσπάσματα ελληνικής μετάφρασης νόμων του βασιλιά των Λογγοβάρδων Ροθάρου (Rothar). Η έκδοση αυτού του κειμένου με λατινική μετάφραση και σχόλια (Χαϊδελβέργη 1835) αποτέλεσε το πρώτο του δημοσίευμα.

Από το Παρίσι πήγε μέσω Βρυξελλών στο Λονδίνο και κατόπιν στην Οξφόρδη, όπου σχετίστηκε με τους ελληνιστές Cramer, Gaisford και Cureton, τον βιβλιοθηκάριο της Bibliotheca Bodleiana Bandinel και άλλους λογίους. Ο κύριος καρπός της δίμηνης παραμονής του εκεί υπήρξε η editio princeps του *Πρόχειρου Νόμου*, που δημοσιεύθηκε το 1837 στη Χαϊδελβέργη. Φεύγοντας από την Οξφόρδη, επισκέφθηκε το Δουβλίνο, τη Γλασκώβη, το Εδιμβούργο και το Καίμπριτζ.

Τον Οκτώβριο του 1835 επέστρεψε στη γενέτειρά του και στράφηκε στην πρακτική· επί έξι μήνες εργάστηκε ως ασκούμενος στο Γραφείο Γεωργίας της Χαϊδελβέργης. Αμέσως όμως κατά το επόμενο έτος έγινε υφηγητής στο ίδιο πανεπιστήμιο μετά από έγκριση

της σχετικής διατριβής του. Κατά τα έτη 1837 και 1838 επιχείρησε ένα μεγάλο ερευνητικό ταξίδι σε ιταλικές πόλεις και στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο με στόχο την επισήμανση και μελέτη βυζαντινών νομικών κωδίκων, το οποίο διήρκεσε 14 μήνες. Το συνολικό κόστος ανήλθε, όπως ο Zachariä στον πρόλογό του αναφέρει, σε 6.000 φιορίνια, καλύφθηκε δε από τον πατέρα του, ο οποίος είχε σχηματίσει σημαντική περιουσία δραστηριοποιούμενος ως σύμβουλος σε ζητήματα δημόσιου δικαίου, παράλληλα προς τις διδακτικές και ερευνητικές του υποχρεώσεις. Αλλά για το ταξίδι αυτό θα γίνει πιο κάτω εκτενής λόγος.

Τους πρώτους μήνες του 1840 νυμφεύθηκε τη Luise Muncke, μοναχοκόρη του παλιού καθηγητή του της φυσικής, που αναφέρθηκε πιο πάνω, γνωστού από τις εργασίες για την εισαγωγή της τηλεγραφίας. Από αυτόν τον γάμο γεννήθηκαν δέκα παιδιά, τέσσερα κορίτσια και έξι αγόρια.

Το 1842 εκλέχθηκε στη Χαϊδελβέργη έκτακτος καθηγητής στη Νομική Σχολή. Οι παραδόσεις του κάλυπταν την ιστορία και τις εισηγήσεις καθώς και την ερμηνεία των πηγών του ρωμαϊκού δικαίου, την ιστορία του στη Δύση κατά τον μεσαίωνα, το βυζαντινό δίκαιο και τη μεθοδολογία του δικαίου. Σύμφωνα με τον βιογράφο του, έπρεπε να είναι ικανοποιημένος με την επιτυχία του ως δασκάλου και ερευνητή. Φαίνεται όμως ότι η φιλοδοξία του έκανε γι' αυτόν την ατμόσφαιρα της Χαϊδελβέργης πνιγηρή ανάμεσα στους αρχαιότερους συναδέλφους του, η φήμη πολλών από τους οποίους συνέβαλλε στο να θεωρείται η Νομική Σχολή αυτής της πόλης ως η διασημότερη ίσως όλης της Γερμανίας. Είχε τη λανθασμένη εντύπωση ότι οι παραδόσεις του δεν συγκέντρωναν αρκετό ακροατήριο. Έγινε δύσθυμος και η κάποια ισχυρογνωμοσύνη του οδηγούσε σε προστριβές. Έκανε προσπάθειες να επιτύχει καθηγεσία σε άλλο πανεπιστήμιο, οι οποίες ωστόσο δεν στέφθηκαν από επιτυχία.

Τότε, 1843, δέχθηκε ένα πολύ ισχυρό πλήγμα: πέθανε ο πατέρας του, τον οποίο υπεραγαπούσε. Υπό την επίδραση της οδύνης γι' αυτή την απώλεια αποσύρθηκε για μεγάλο διάστημα σε ένα αγρόκτημα του πατέρα του, στο Karlsberger Hof κοντά στο Zweibrücken. Εκεί ξύπνησε μέσα του η αγάπη για τη γεωργία και η επιθυμία για μια ελεύθερη, αδέσμευτη ζωή. Ιδεώδες του έγινε να αφιερωθεί στις μελέτες του, ανεξάρτητος από τα στενά δεσμά της καθηγητικής στα-

διοδρομίας και την άβολη εποπτεία της κοινωνίας, αντλώντας δύναμη από τη μυρωδιά της μητέρας γης με τη δική του εργασία. Υπέβαλε λοιπόν το 1845 την παραίτησή του που έγινε δεκτή. Έτσι γύρισε την πλάτη στη Χαϊδελβέργη, με την οποία τον συνέδεσαν όχι λίγες απογοητεύσεις.

Παρά το γεγονός ότι δεν την απαρνήθηκε ποτέ ως γενέτειρά του (στο εξώφυλλο της έκδοσης πολλών έργων του, όπως του *Πρόχειρου Νόμου* το 1837, εμφανίζεται ως C. E. Zachariae, [I[uris] U[triusque] D[octor], Heidelbergensis), το σαξωνικό αίμα που έρρεε στις φλέβες του τον έσπρωχνε προς τα βόρεια της χώρας. Τα σχολικά του χρόνια στο St. Afra και η διαμονή του στη Λειψία και στο Βερολίνο είχαν ασκήσει μεγάλη επίδραση στη νεανική ψυχή του που παρέμεινε ριζωμένη μέσα του. Πέραν αυτού, οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της βόρειας Γερμανίας ανταποκρίνονταν πολύ περισσότερο στις αντιλήψεις του παρά εκείνες της υπό στενή έννοια πατρίδας του, χώρου του κλασικού νοτιογερμανικού φιλελευθερισμού. Η βαθιά του δρασκευτικότητα και η επιφυλακτικότητα της αριστοκρατικής φύσης του δεν ταίριαζαν με τον εξορδολογισμό και τις ισοπεδωτικές των πάντων και λαϊκίστικες – επαναστατικές στα μάτια του – τάσεις ορισμένων πολιτικών της Βάδης. Το πρωσικό κράτος με τη σταθερά καθιερωμένη τάξη του εντυπωσίαζε τον συντηρητικό χαρακτήρα του.

Βρήκε λοιπόν μια ευκαιρία να αγοράσει στην Πρωσία, πολύ κοντά στα σύνορα με τη Σαξωνία, ένα κτήμα από τα ανήκοντα κάποτε στον κόμη Brühlschen. Επρόκειτο για το Großkmehlen, κείμενο σε δαυμάσια τοποθεσία κοντα στο Ortrand, έναν από τους παλιούς εκείνους πύργους που περιβάλλονταν ακόμη τότε από βαθιά τάφρο με νερό, κάπως όμως εγκαταλελειμμένον, όπου ο τριαντατριάχρονος ήδη Zachariä (von Lingenthal, μετά τον θάνατο του πατέρα του) θα είχε τη δυνατότητα να αναπτύξει το οργανωτικό και διοικητικό ταλέντο του, ωφελώντας τον εαυτό του και άλλους. Γρηγορότερα απ' όσο πίστευε και ο ίδιος, μπήκε στο πνεύμα του νέου του επαγγέλματος. Μέσα σε λίγα χρόνια απέκτησε σε ολόκληρη την επαρχία τη φήμη ενός τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά ικανού γεωπόνου, το δε κτήμα του είχε φθάσει σε μεγάλη άνθηση. Σε αυτό συνετέλεσε βέβαια και το γεγονός, ότι διαδοχικά του ανατέθηκαν πολλά τιμητικά αξιώματα με αντικείμενο τη γεωργία και τη διοίκηση. Διέκρινε αμέσως τη σημασία νέων θεωριών ως

προς τις καλλιεργητικές μεθόδους και έσπευδε από τους πρώτους να τις εφαρμόζει στην πράξη. Ανέπτυξε μάλιστα και συγγραφική δραστηριότητα σε αυτόν τον τομέα, δημοσιεύοντας από το 1853 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1860 πολλές μελέτες σε διάφορα γεωπονικά περιοδικά.¹

Είχε περαιτέρω την πρωτοβουλία για τη σύσταση μέσα στο κτήμα του γεωργικού χημικού πειραματικού σταθμού και κατέβαλε προσπάθειες για την ίδρυση στο πανεπιστήμιο του Χάλλε γεωργικού ινστιτούτου και έδρας οικονομικών. Η καλλιέργεια και ο εμποικισμός των γύρω ελωδών εκτάσεων, η δημιουργία αντιπλημμυρικών έργων και η κατασκευή μεγάλων οδών για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας βρήκαν στο πρόσωπό του έναν ένδερμο υποστηρικτή, παρά την αντίδραση από ορισμένες πλευρές. Διέγινωσε ακόμη τη σπουδαιότητα της σύνδεσης των κωμοπόλεων εκείνης της περιφέρειας με το σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας, την οποία και επέτυχε, αφιέρωσε μάλιστα μεταξύ 1869-1876 πολύ χρόνο στη διοίκηση αυτού του τοπικού δικτύου. Την ευγνωμοσύνη των κατοίκων γι' αυτό μαρτυρεί αναμνηστική πλάκα εντοιχισμένη στον σιδηροδρομικό σταθμό του Ortrand, την οποία είδα με τα μάτια μου πριν από τέσσερα χρόνια (2012), κατά τις εκδηλώσεις για τη 200ή επέτειο από τη γέννησή του.

Το αδιάκοπο ενδιαφέρον του για τα δημόσια πράγματα, το ηθικό του ανάστημα, η ανεπτυγμένη αίσθησή του για την κοινή ωφέλεια και οι εξαιρετικές γνώσεις του στο πεδίο του δικαίου και της διοίκησης έκαναν τους κατοίκους της περιφέρειας Liebenwerda να του εκφράσουν κατ' επανάληψη την εμπιστοσύνη τους. Μετά από τη διαδοχική ανάδειξή του σε διάφορα αιρετά αξιώματα εξελέγη το 1850 μέλος του τοπικού κοινοβουλίου στο Έρφουρτ, όπου ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα. Από εκεί δεν άργησε να φθάσει στην πρωσική βουλή, της οποίας μετέσχε επί τρεις περιόδους (1852-1855, 1866-1867 και 1869-1870) ως μέλος της συντηρητικής παράταξης, στην ομάδα του Bismarck, συμβάλλοντας σημαντικά στο νομοπαρασκευαστικό έργο του κοινοβουλίου.

---

1. Άξια ιδιαίτερης μνείας, λόγω των εκεί διατυπούμενων νέων θεωριών, είναι η μελέτη «Über Grundrente und deren Ermittlung» [: Περί της προσόδου του εδάφους και του πορισμού της], στην *Zeitschrift des landwirtschaftlichen Centralvereins für die Provinz Sachsen* τ. 18 (1861) 48 κ.ε.

Όλα αυτά τα αξιώματα, των οποίων ήταν φορέας, συνεπάγονταν μεγάλο, κάποτε υπερβολικό φόρτο εργασίας. Τα καθήκοντά του περιλάμβαναν τη σύνταξη πλήθους εκθέσεων, αναφορών, γνωμοδοτήσεων και προτάσεων – υποχρεώσεις, στις οποίες η σωματική του αντοχή και η ψυχική του διάθεση επέτρεπαν να ανταποκρίνεται με άνεση, χωρίς να παραμελεί και τις κοινωνικές του υποχρεώσεις απέναντι στους γείτονές του, Πρώσους και Σάξονες. Για να αντεπεξέλθει σε όλα αυτά τον βοηθούσε η γαλήνη που έβρισκε στη θαλπωρή της οικογενειακής ζωής.

Αυτό όμως το τελευταίο πεδίο επέλεξε η μοίρα για να του καταφέρει δύο καίρια πλήγματα κατά τη δεκαετία του '70. Πρώτα ο θάνατος ενός γιου του που έπεσε ως ανθυπολοχαγός στον γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870 και λίγο αργότερα ο θάνατος της γυναίκας του το 1877 τον έκαμψαν ψυχικά και σωματικά.

Για να συνέλθει και να ανακτήσει τις δυνάμεις του τού υπέδειξαν οι γιατροί να επιχειρήσει ένα μεγάλο ταξίδι. Όπως σημειώνει ο βιογράφος του William Fischer, από τα διάφορα μέρη που του προτάθηκαν επέλεξε ο ίδιος ο Zachariä την Ελλάδα, τη χώρα δηλαδή, στην οποία τον καλούσαν οι νεανικές του αναμνήσεις και με την οποία ήταν δεμένες οι σκέψεις και η ύπαρξή του, αφού είχε αναγάγει τη μελέτη της ιστορίας του δικαίου του λαού της σε αντικείμενο των ερευνών όλης της ζωής του.² Αποφάσισε λοιπόν να έλθει στην Αθήνα με πλοίο μέσω Τεργέστης, για να περάσει εδώ ολόκληρο τον χειμώνα 1879-1880. Τις εντυπώσεις του αποτύπωσε με πολλή αγάπη για τον τόπο και τους ανθρώπους του σε ένα γλαφυρά γραμμένο βιβλίο που εκδόθηκε στη Λειψία ανωνύμως υπό τον τίτλο «Ένας χειμώνας στην Ελλάδα, 1879-1880».³

---

2. WILLIAM FISCHER, „Zachariä von Lingenthal Lebensbeschreibung“, *Bursian* 99, σ. 14-48 που ανατυπώθηκε μαζί με πίνακα δημοσιευμάτων στη συλλογή μελετών του K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, *Kleine Schriften zur römischen und byzantinischen Rechtsgeschichte*, τ. I, Leipzig 1973, σ. 3-50: „Die Wahl fiel auf Griechenland, dorthin zog ihn die Erinnerung an seine Jugendzeit, sein ganzes Denken und Sein war bis in die innersten Fasern hinein mit dem Lande und Volke verwachsen, dessen Rechtsleben er zum Studium seines Lebens erkoren hatte“ (σ. 33/22).

3. *Ein Winter in Griechenland, 1879-1880*, Leipzig, bei B. G. Teubner 1881. Πρβλ. και την ελληνική μετάφρασή μου, Αθήνα (Ηρόδοτος) 2016.

Από την Ελλάδα επέστρεψε με ουσιαστικά ανανεωμένες δυνάμεις. Ύστερα όμως από ένα χρόνο στερήθηκε ακόμη ένα μέλος της οικογένειάς του με τον θάνατο του δευτερότοκου γιου του. Μετά από αυτό, σε συνδυασμό και με την εμφάνιση μιας καρδιοπάθειας που του δημιουργούσε προβλήματα μέχρι το τέλος της ζωής του, άρχισε σιγά-σιγά να αποσύρεται από τον δημόσιο βίο. Περιορίσε ακόμη και αυτή την τόσο προσφιλή του απασχόληση με την καλλιέργεια των κτημάτων του. Τη διαχείρισή τους μεταβίβασε μάλιστα κατ' ουσίαν στον πρωτότοκο γιο του, διατηρώντας μόνο τη γενική εποπτεία. Ο περιορισμός ωστόσο των δραστηριοτήτων από αυτή την πλευρά αύξησε τη διάθεσή του για συνέχιση των ερευνών του γύρω από τις βυζαντινές δικαϊκές πηγές. Μάλιστα το 1862 έκανε ένα επιστημονικό ταξίδι, στην Ιταλία που τον έφερε στο Μιλάνο, τη Φλωρεντία και τη Ρώμη. Ειδικά στο Μιλάνο αναζητούσε στη *bibliotheca Ambrosiana* μέρος από τα ελλείποντα βιβλία των *Βασιλικών* – χωρίς όμως αποτέλεσμα. Διαισθανόταν ίσως την ύπαρξη του παλίμψηστου κώδικα F 106 sup. που ανακαλύφθηκε αργότερα. Στα 1884 γιόρτασε την 50ή επέτειο από τη λήψη του διδακτορικού του διπλώματος. Όσο περνούσαν τα χρόνια γίνονταν όλο και πιο αισθητές οι αδυναμίες της γεροντικής ηλικίας: πρώτα η ακοή και μετά η όραση. Σχεδόν τυφλός στα τελευταία χρόνια της ζωής του δεν έπαψε να εργάζεται με τη βοήθεια της μεγαλύτερης από τις κόρες του που του παραστεκόταν ως γραμματέας. Προαισθανόμενος να πλησιάζει το τέλος, πρόλαβε και της υπαγόρευσε τις τελευταίες φράσεις μελέτης του υπό τον τίτλο «Aus und zu den Quellen des römischen Rechts» που δημοσιεύθηκε στη *Romanistische Abteilung* της *Zeitschrift für Rechtsgeschichte*. Την παρεκάλεσε μάλιστα να προταχθεί του κειμένου της μελέτης η λέξη «Schlußwort» (: Επίλογος).

Πέθανε στις 3 Ιουνίου 1894.

Τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις στην πατρίδα του και στο εξωτερικό. Η Ελλάδα του είχε απονεμίσει τον ταξiάρχη του Τάγματος του Σωτήρος και η Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών τον είχε ανακηρύξει επίτιμο μέλος της.

Ο Zachariä von Lingenthal, συνδυάζοντας μεγάλη οξύνοια και αξιοθαύμαστη σωματική αντοχή, ανέπτυξε πολύπλευρη δράση. Υπήρξε ωστόσο κυρίως νομικός, παρά το γεγονός ότι, όπως εκτέθηκε πιο πάνω, αυτή η δράση κάλυψε πολλούς τομείς. Πράγματι, το

μεγαλύτερο μέρος της ερευνητικής δραστηριότητάς του στράφηκε προς την ιστορία του δικαίου. Είναι ο ουσιαστικός θεμελιωτής της νομικής βυζαντινολογίας. Η ογκώδης συγγραφική παραγωγή του περιλαμβάνει δύο κυρίως κατηγορίες έργων: εκδόσεις βυζαντινών νομικών κειμένων και συνθετικά έργα. Ο μελετητής του έργου του μένει κατάπληκτος από την εκτεταμένη γνώση της χειρόγραφης παράδοσης των βυζαντινών δικαϊκών πηγών αλλά και από την ορθότητα των παρατηρήσεων κατά την κριτική αποκατάστασή τους, παρά το ότι το υλικό ήταν συχνά, λόγω και της ανεπάρκειας των τεχνικών μέσων της εποχής του, ελλιπές.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το πρώτο του δημοσίευμα υπήρξε η έκδοση αποσπασμάτων ελληνικής μετάφρασης νόμων του βασιλιά των Λογγοβάρδων Ροθάρου (7ος αιώνας), που συνοδευόταν από λατινική μετάφραση του ελληνικού κειμένου και σχολιασμό του, υπό τον τίτλο «Fragmenta versionis graecae legum Rotharis Longobardorum regis. Ex codice Parisino graeco 1834» (Heidelbergae 1835).

Αντικείμενο του επόμενου εκδοτικού του έργου, ένα χρόνο αργότερα, υπήρξε το γνωστό συμπλήρωμα όλων των ελληνικά παραφρασμένων διατάξεων του Corpus iuris civilis, των αναφερόμενων στη μέτρηση του χρόνου: «Αί ροπαί oder die Schrifft über die Zeitabschnitte, welche insgemein einem Eustathios Antecessor zu Constantinopel zugeschrieben wird» (Heidelbergae 1836). Βέβαια έκτοτε η έρευνα έχει καταλήξει σε άλλα συμπεράσματα ως προς την πατρότητα της συλλογής αυτής.

Ακολούθησε ύστερα από ένα μόλις χρόνο η έκδοση του *Πρόχειρου Νόμου* υπό τον τίτλο «Ο Πρόχειρος Νόμος. Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron», Heidelbergae, apud J. C. B. Mohr, Academiae bibliopolam 1837. Σε αυτό το βιβλίο των 580 σελίδων δεν εκδίδεται απλώς το κείμενο της νομοθετικής συλλογής Βασιλείου του Μακεδόνας (κατά τις νεότερες ωστόσο έρευνες Λέοντος του Σοφού), αλλά στα προλεγόμενα παρουσιάζεται όλο το σύστημα των εγχειριδίων του δικαίου της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με λεπτομερή περιγραφή, στη συνέχεια, των κυριότερων νομοθετικών συλλογών και των βασικών νομικών συμπλημάτων μέχρι και αυτής της ύστερης βυζαντινής περιόδου.

Ειδικότερα, τα προλεγόμενα της έκδοσης είναι διαρθρωμένα

σε δέκα κεφάλαια. Στο πρώτο από αυτά περιγράφονται τα γενικά χαρακτηριστικά των βυζαντινών νομικών εγχειριδίων, επίσημων και ιδιωτικών. Το δεύτερο έχει ως αντικείμενο την *Εκλογή* των Ισαύρων αυτοκρατόρων. Παρατίθεται ολόκληρο το κείμενο του προοιμίου και του τίτλου α' στην αυθεντική μορφή και σε λατινική μετάφραση με κριτικό υπόμνημα· των λοιπών 17 τίτλων παρατίθενται μόνον οι επικεφαλίδες, επίσης με λατινική μετάφραση. Ο εκδότης δεν παραλείπει να εκθέσει δια μακρών τις σκέψεις του επί των συνθηκών γένεσής της. Ταυτόχρονα δεν διαφεύγει της προσοχής του ότι σε ορισμένα χειρόγραφα παραλλάσσει η διάταξη των τίτλων (διασπάται ο τίτλος β' και μετατίθεται ο τίτλος ιζ', έτσι ώστε προκύπτουν συνολικά 19 τίτλοι), ενώ παράλληλα επισημαίνει σε άλλα χειρόγραφα την παρουσία παραρτήματος (*appendix Eclogae*). Το τρίτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στον *Πρόχειρο Νόμο*, την ιστορία της σύνταξής του και τη χειρόγραφη παράδοση του κειμένου του.

Στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου περιγράφεται η νομοθετική συλλογή που αποκλήθηκε από τον Zachariä *Επαναγωγή*, ονομασία που στα τέλη του 20ού αιώνα αποκαταστάθηκε στο ορθόν «*Εισαγωγή*». Μετά την καταχώριση του προοιμίου της συλλογής με λατινική μετάφραση, ακολουθεί η παράθεση των επικεφαλίδων των 40 τίτλων της, επίσης με λατινική μετάφραση. Με αφορμή αυτή τη συλλογή αναλύεται το νομοθετικό πρόγραμμα των αυτοκρατόρων της μακεδονικής δυναστείας, στο οποίο οι ίδιοι έχουν προσδώσει τον χαρακτηρισμό «*ανακάθαρσις των παλαιών νόμων*». Στο πέμπτο κεφάλαιο πραγματεύεται ο Zachariä τρία κείμενα που έχουν ως βάση την *Επαναγωγή*: Τους 13 τίτλους της *Επαναγωγής*, δηλαδή τους τίτλους 1-11, 13 και 19, οι οποίοι σε μερικούς κώδικες παραδίδονται αυτοτελώς, τη σχολιασμένη *Επαναγωγή* και την *Epanagoge cum Prochiro composita*, δηλαδή μια σύνδεση *Επαναγωγής* και *Πρόχειρου Νόμου*. Αυτού του συμπλήματος, του οποίου η παράδοση υπό δύο μορφές είχε μέχρι τότε διαπιστωθεί σε τρία χειρόγραφα, παρατίθενται οι επικεφαλίδες των 42 τίτλων με λατινική μετάφραση. Επίσης με την *Επαναγωγή* συνδέεται η ονομασία και άλλου συμπλήματος, που περιγράφεται στο έκτο κεφάλαιο, της *Epanagoge aucta* (*Αυξημένης Επαναγωγής*). Πρόκειται κατ' ουσίαν και εδώ για σύνδεση *Επαναγωγής* και *Πρόχειρου Νόμου*, αλλά με πολύ μεγαλύτερο όγκο και ευρύτερη χειρόγραφη παράδοση από

την προαναφερθείσα παρεμφερή συλλογή. Όπως διεπίστωσε ο Zachariä, περιέχει, μεταξύ άλλων, χωρία από τα έργα των αντικηνησόρων, από τα Βασιλικά και επιτομές των Νεαρών του Λέοντος.

Το έβδομο κεφάλαιο έχει ως αντικείμενο την περιγραφή συμπλήματος, στο οποίο συνενώνονται διατάξεις της *Εκλογής* και του *Πρόχειρου Νόμου* με κείμενα από το παράρτημα της *Εκλογής*. Ο Zachariä, στηριζόμενος κυρίως σε παρισινούς κώδικες, θεώρησε τη συμμετοχή των δύο νομοθετικών συλλογών ισοδύναμη στη γένεση της *Ecloga ad Prochiron mutata*, γνώμη, από την οποία αποστασιοποιήθηκε η νεότερη έρευνα ύστερα από την ανακάλυψη και άλλων χειρογράφων, τείνοντας προς την άποψη, ότι το εν λόγω συμπλήμα αποτελεί υποπροϊόν της *Εκλογής*.

Επειδή ένα άλλο συμπλήμα ακολουθεί κατά βάση τη δομή του *Πρόχειρου Νόμου*, ονομάστηκε *Prochiron auctum* (*Αυξημένον Πρόχειρον*). Ο προσδιορισμός *auctum* οφείλεται στο ότι μέσα στους 40 τίτλους του έχουν συγκεντρωθεί διατάξεις όχι μόνον από τον *Πρόχειρο Νόμο* αλλά από όλες σχεδόν τις προγενέστερες νομοθετικές και ιδιωτικές συλλογές καθώς και Νεαρές των 10ου-13ου αιώνων. Το κείμενο διογκώνεται έτι περαιτέρω με περισσότερα από 30 παράτιτλα που περιέχουν αποσπάσματα ποικίλης προέλευσης. Ο Zachariä τοποθετεί τη γένεση του συμπλήματος στις αρχές του 13ου αιώνα, επεκράτησε όμως αργότερα η άποψη, ότι το *Prochiron auctum* συντάχθηκε γύρω στο 1300. Η νεότερη έρευνα διεπίστωσε ωστόσο την ύπαρξη πρόδρομης μορφής, την οποία πιθανότατα είχε υποδέσει ο Zachariä μέσα από τη χειρόγραφη παράδοση του κειμένου.

Ολοκληρώνοντας το θέμα των εγχειριδίων του ελληνορωμαϊκού δικαίου ο Zachariä παρουσιάζει αναλυτικά στο ένατο κεφάλαιο την κατανομή αυτών των συλλογών και συμπλημάτων σε κάθε μία από τις μεγάλες ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες. Έτσι περιγράφει διαδοχικά το σχετικό περιεχόμενο των βιβλιοθηκών που είχε ήδη επισκεφθεί, δηλαδή της Δρέσδης (συλλογή του Biener), της Φλωρεντίας (Λαυρεντιανή βιβλιοθήκη), της Λειψίας, του Μιλάνου (Αμβροσιανή βιβλιοθήκη), του Μονάχου, της Μόσχας, της Νεάπολης, της Οξφόρδης, του Παρισιού, της Ρώμης (Βατικανή βιβλιοθήκη), του Τουρίνου, της Βενετίας (Μαρκιανή βιβλιοθήκη) και της Βιέννης. Τέλος, στο δέκατο κεφάλαιο παρέχονται διευκρινιστικές πληροφο-

ρίες σχετικά με την έκδοση, δηλαδή τα χειρόγραφα επί των οποίων αυτή στηρίχθηκε και παρατηρήσεις προγενέστερων ερευνητών επί του υπό έκδοση κειμένου. Μετά τα μακρότατα αυτά προλεγόμενα ακολουθεί η editio princeps του *Πρόχειρου Νόμου* με λατινική μετάφραση.

Στη συνέχεια παραθέτει ο Zachariä μια αυτοτελή πραγματεία του περί της Bibliotheca Bodleiana στην Οξφόρδη, στην οποία εκθέτει την ιστορία αυτής της πλούσιας βιβλιοθήκης και παρουσιάζει όλο της το περιεχόμενο γενικώς τόσο σε έντυπο υλικό όσο και σε χειρόγραφους κώδικες. Ακολουθώντας περιγράφει πολύ λεπτομερώς 32 χειρόγραφα, με τα οποία παραδίδονται κείμενα βυζαντινού δικαίου. Ιδιαίτερα επιμένει στην περιγραφή του κώδικα με αριθμό 173 που περιέχει, μεταξύ άλλων, την *Επιτομή των νόμων*, της οποίας καταχωρίζει το προοίμιο, τον πίνακα περιεχομένων και τον τίτλο α'. Τις τελευταίες σελίδες του βιβλίου καλύπτουν διάφοροι πίνακες πηγών, ονομάτων και πραγμάτων.

Έχοντας ολοκληρώσει την έρευνά του γύρω από τη χειρόγραφη παράδοση των κυριότερων εγχειριδίων του βυζαντινού δικαίου, προχωρεί ο Zachariä στη συστηματική ταξινόμηση και παρουσίαση των δικαϊκών πηγών της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μέχρι την κατάλυσή της και πέρα από αυτήν σε μια συγγραφή υπό τον τίτλο «Historiae Juris Graeco-Romani delineatio. Cum Appendice Ineditorum» (Heidelbergae 1839, ανατύπωση Nabu-Press, N. York 2012). Το βιβλίο είναι διαρθρωμένο σε τρία μέρη (libri) που αντιστοιχούν σε ισάριθμες χρονικές περιόδους. Το πρώτο μέρος αφορά στο ελληνορωμαϊκό δίκαιο (534-867), δηλαδή από τη δημοσίευση της 2ης έκδοσης του ιουστινιάνειου Κώδικα μέχρι την άνοδο στον θρόνο του Βασιλείου Α'. Το δεύτερο αναφέρεται στο, κατά την οικεία επικεφαλίδα, βυζαντινό δίκαιο, δηλαδή από τον πρώτο αυτοκράτορα της μακεδονικής δυναστείας μέχρι την Άλωση (1453). Το τρίτο καλύπτει το δίκαιο κατά τους αιώνες της βενετικής και τουρκικής κυριαρχίας μέχρι και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Στα δύο πρώτα μέρη προτάσσεται αναγραφή των ονομάτων των ηγεμόνων κάθε περιόδου και στη συνέχεια γίνεται κατά παραγράφους – το βιβλίο αποτελείται συνολικά από 60 παραγράφους – σαφής διάκριση νομοθετικών κειμένων, προϊόντων ερμηνευτικής ή ερανιστικής οποιουδήποτε τύπου δραστηριότητας και πηγών κανονικού δικαίου.

Στο τρίτο μέρος, ύστερα από συνοπτική περιγραφή της νομικής κατάστασης του ελληνικού πληθυσμού υπό καδεστώξ ξένης κυριαρχίας, απαριθμούνται τα εγχειρίδια τόσο του κοσμικού όσο και του κανονικού δικαίου, τα οποία ήταν τότε εν χρήση, με ειδικότερη μνεία εκείνων που είχαν λάβει έντυπη μορφή. Δεν παραλείπει ο Zachariä να ασχοληθεί με το δίκαιο, όπως διαμορφώθηκε στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, ειδικότερα στη Βλαχία και στη Μολδαβία (όπου τονίζει την έντονη εξάρτηση του κώδικα της Βλαχίας του 1818 από τον ναπολεόντειο κώδικα, αντίθετα προς τον κώδικα της Μολδαβίας του 1817 που περιείχε βυζαντινό δίκαιο), καθώς και με τα νομοθετικά κείμενα που εκδόθηκαν στη διάρκεια της επανάστασης, της καποδιστριακής περιόδου και της βασιλείας του Όθωνος. Αυτή η εξαιρετικά λεπτομερής παρουσίαση των πηγών του βυζαντινού δικαίου – καρπός της μακράς παραμονής του Zachariä στις βιβλιοθήκες της Δυτικής Ευρώπης – συμπληρώνεται με ένα παράρτημα, στο οποίο παρατίθεται το κείμενο σειράς όλης ανέκδοτων πηγών, συγκεκριμένα μιας συλλογής με τις επικεφαλίδες 39 υπαρχικών ηδίκτων, 15 μεταϊουστινιάνειων Νεαρών και της «Ασίζας των Ιεροσολύμων».

Πέντε χρόνια μετά την επιστροφή του από την περιήγηση στην Ανατολή, αξιοποιεί ο Zachariä τα ευρήματα στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους με τα «Ανέκδοτα. Theodori Scholastici breviarium novellarum, collectio regularum iuris ex Institutionibus, fragmenta breviarum Codicis a Stephano antecessore compositi, appendix Eclogae, fragmenta epitomae novellarum graecae ab anonymo sive Iuliano confectae, fragmenta novellarum ex variorum commentariis, edicta praefectorum praetorio» (Lipsiae 1843, ανατύπωση Aalen 1969). Όπως συνηδιζόταν τότε, αποτυπώνεται στο εξώφυλλο περίληψη του πίνακα περιεχομένων του βιβλίου. Από τα εκδιδόμενα εκεί κείμενα ιδιαίτερα πρέπει να εξαρθεί η έκδοση, με λατινική μετάφραση, της επιτομής των ιουστινιάνειων Νεαρών από τον σχολαστικό Θεόδωρο τον Ερμολίτη που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου. Ως βάση λήφθηκε ο κώδικας Θ 65 της μονής της Μεγίστης Λαύρας, codex unicus του έργου· η έκδοση παραμένει μέχρι σήμερα η μοναδική, με μηδαμινές πιθανότητες να γίνει μελλοντικά νέα. Από τα υπόλοιπα κείμενα του βιβλίου πιο σημαντικό είναι η *appendix της Εκλογής*. Την ανακάλυψε, της έδωσε αυτή την ονομασία και διέγινωσε

αμέσως την αξία της, μολονότι, όπως ο ίδιος – ο Zachariä – παραδέχεται στα προλεγόμενά του, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του βρίσκονταν οι επιτομές του Στεφάνου στον Κώδικα και με αυτές είχε συνδέσει την appendix. Πάντως, εκδίδει από τον κώδικα Parisinus graecus 1384 το μεγαλύτερο μέρος από τα αποσπάσματα, τα οποία, σύμφωνα με την τελευταία κριτική έκδοση, συγκροτούν το *παράρτημα της Εκλογής*.

Στο μετόχι του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη είχε εντοπίσει ο Zachariä ένα παλίμψηστο περγαμινό χειρόγραφο του 14ου αιώνα, το οποίο, όπως ο ίδιος εξιστορεί, με πολύν κόπο και με τη μεσολάβηση υψηλών προσώπων επέτυχε να χρησιδανειστεί, ώστε να μπορέσει να διαβάσει την υποκείμενη γραφή με κείμενο των *Βασιλικών*. Με τη βοήθεια χημικών μέσων διαπίστωσε ότι επρόκειτο για τα βιβλία 15, 16, 17 και 18 με παλαιά σχόλια, τα οποία δεν σώζονταν σε άλλους κώδικες. Το εύρημά του αυτό δημοσίευσε αργότερα, συμπληρώνοντας τα κενά της έκδοσης Heimbach: «Supplementum editionis Basilicorum Heimbachianae lib. XV-XVIII Basilicorum cum scholiis antiquis integros nec non lib. XIX Basilicorum novis auxiliis restitutum continens» (Lipsiae 1845).

Στα εκτενή προλεγόμενα της έκδοσης του *Πρόχειρου Νόμου* εξέδωσε ο Zachariä το ιστορικό της σύνταξης και τη χειρόγραφη παράδοση τόσο της *Εκλογής* όσο και της *Επαναγωγής* (ήδη *Εισαγωγής*). Επομένως, όταν προχώρησε στην έκδοση των δύο αυτών νομοδικών συλλογών, δεν ήταν ανάγκη να προταχθεί μακρό εισαγωγικό σημείωμα. Η έκδοση έγινε υπό τον τίτλο «Collectio librorum juris greco-romani ineditorum» (Lipsiae 1852). Το πρώτο μέρος του βιβλίου καταλαμβάνει η *Έκλογή τῶν νόμων παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου* (προλεγόμενα σ. 3-8, κείμενο σ. 9-52). Η έκδοση της *Εκλογής* πραγματοποιήθηκε με βάση 15 περίπου χειρόγραφα της *Εκλογής* και άλλα 5 της *Ιδιωτικής Εκλογής*. Στις σελίδες 53-235 ακολουθεί η έκδοση της *Έπαναγωγῆς τῶν νόμων ὑπὸ Βασιλείου καὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου* (προλεγόμενα σ. 55-60, κείμενο σ. 61-217). Ακολουθούν πίνακες: I. Αντιστοιχία διατάξεων *Πρόχειρου Νόμου* και *Επαναγωγής*. II. Πηγές της *Επαναγωγής* και παράλληλα χωρία των *Βασιλικών*. Για την έκδοση χρησιμοποιήθηκαν τρία χειρόγραφα, επίσης άλλα με το κείμενο της *Αυξημένης Επαναγωγής*, καθώς και το «Jus graecoromanum» του Johannes Leunclavius.

Όταν ήταν στη Φλωρεντία ο Zachariä, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ανατολή, από τα χειρόγραφα της Λαυρεντιανής βιβλιοθήκης τράβηξε την προσοχή του ο cod. Plut. 80.6. Αυτός περιείχε, μεταξύ άλλων, μια συστηματικά κατά αντικείμενα διαρθρωμένη συλλογή δικαστικών υποθέσεων, οι οποίες εκδικάστηκαν από ανώτατα δικαστήρια της πρωτεύουσας κατά τον 10ο/11ο αιώνα. Η εν λόγω συλλογή κίνησε το ενδιαφέρον του τόσο από της πλευράς του επίδικου αντικειμένου όσο και, κυρίως, από γλωσσική άποψη υπό την έννοια, ότι εκφράσεις της καθομιλουμένης εμφανίζονται και σε έγγραφα των ανώτερων τάξεων – εκφράσεις που βρίσκονται πολύ κοντά στο γλωσσικό ιδίωμα των Νεοελλήνων. Αφού το κείμενο της συλλογής αντιγράφηκε και το αντίγραφο διορθώθηκε από τον επιφανή βυζαντινολόγο, καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Tübingen, Th. L. Fr. Tafel, εξέδωσε ο Zachariä τα «Practica ex actis Eustathii Romani ex Cod. Laurentiano» (Lipsiae 1856). Η editio princeps της *Πείρας* αποτέλεσε τον πρώτο τόμο της σειράς «Jus Graeco-Romanum», μολοντί δε έχουν γίνει μέχρι σήμερα αρκετές προσπάθειες για νεότερη έκδοση, παραμένει ακόμη η μοναδική. Το κείμενο συμπληρώνεται με πίνακες αντιστοιχίας των χωρίων της *Πείρας* με την *Εξάβιβλο* και τα *Βασιλικά*, καθώς και με πίνακα ονομάτων και πραγμάτων.

Ο δεύτερος τόμος του «Jus Graeco-Romanum» δεν άργησε να εμφανιστεί: «Synopsis minor et Ecloga legum in epitome expositarum» (Lipsiae 1856). Σε λίγο ακολούθησε ο τρίτος: «Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum quae supersunt collatae et ordine chronologico digestae» (Lipsiae 1857). Ο τόμος περιέλαβε και όλες τις ανέκδοτες Νεαρές, το κείμενο των οποίων είχε καταχωριστεί στο παράρτημα της έκδοσης του *Πρόχειρου Νόμου*. Μέχρι τον τέταρτο τόμο μεσολάβησαν οκτώ χρόνια. Με αυτόν εκδόθηκαν τρία συμπιλήματα που είχαν ως βάση την *Εκλογή* και την *Επαναγωγή*: «Ecloga privata aucta, Ecloga ad Prochiron mutata et Epanagoge aucta» (Lipsiae 1865). Για να ολοκληρωθεί ο κύκλος των μεγάλων συμπιλημάτων υπολείπονταν ακόμη δύο. Το ένα βρήκε στέγη στον πέμπτο τόμο: «Synopsis Basilicorum maior» (Lipsiae 1869)· το άλλο στον έκτο: «Prochiron auctum» (Lipsiae 1870). Της *Επιτομής* είχαν όμως εκδοθεί στον δεύτερο τόμο μόνον οι πρώτοι 23 τίτλοι. Για την έκδοση των υπόλοιπων

27 (τίτλοι 24-50) απαιτήθηκαν άλλα δεκατέσσερα χρόνια μέχρι το 1884, οπότε δημοσιεύθηκε ο έβδομος τόμος: «*Epitome legum tit. XXIV et sequentes*». Έτσι, μέσα σε εικοσιοκτώ χρόνια, ολοκληρώθηκε ένα μνημειώδες έργο, το «*Jus Graeco-Romanum*», το οποίο κατά μεγάλο του μέρος παραμένει αναντικατάστατο. Στο μεταξύ είχε εκδώσει ο Zachariä ένα άλλο συμπύλημα εκτός αυτής της σειράς. Πρόκειται για το «*Michaelis Attaliothae ποίημα νομικόν*» που δημοσιεύθηκε στη *Θέμιδα* του Σγούτα τ. 8 (1858) 47-158.

Δεν περιορίστηκε ωστόσο ο Zachariä στη συγκέντρωση πηγών και στην έκδοσή τους. Κάποια στιγμή αποφάσισε να στραφεί και προς την εσωτερική ιστορία του βυζαντινού δικαίου. Δημοσίευσε λοιπόν την «*Geschichte des griechisch-römischen Privatrechts*» (Leipzig 1864), βιβλίο, στο οποίο ενοποίησε το περιεχόμενο τριών τευχών που είχε δημοσιεύσει στη Λειψία μεταξύ 1856-1864, το καθένα υπό τον γενικό τίτλο «*Innere Geschichte des griechisch-römischen Rechts*». Το πρώτο τεύχος περιείχε το δίκαιο των προσώπων (*Personenrecht*, 1856), το δεύτερο το κληρονομικό δίκαιο (*Erbrecht*, 1856) και το τρίτο το δίκαιο των πραγμάτων και το δίκαιο των ενοχών (*Die Geschichte des Sachen- und Obligationenrechts*, 1864). Το βιβλίο αυτό γνώρισε δύο μεταφράσεις στα γαλλικά, μία υπό την εποπτεία του συγγραφέα από τον Joseph Orsier (Paris 1869) και άλλη που δημοσιεύθηκε στη *Revue historique du droit français et étranger*, έτη 1865-1866-1869, ακολούθως δε σε έναν τόμο: «*Histoire du droit privé gréco-romain*» traduit de l'allemand par Eugène Lauth (Paris 1870). Το ίδιο έργο μεταφράστηκε στα ελληνικά και δημοσιεύθηκε στη *Θέμιδα* του Σγούτα τ. 7 (1856) 327-382, 8 (1861) 156-219 και 9 (1865) 323-412. Το συνθετικό αυτό έργο πραγματοποίησε λίγο αργότερα δεύτερη έκδοση υπό τον τίτλο «*Geschichte des griechisch-römischen Rechts*» (Berlin 1877). Το ιδιωτικό δίκαιο παραχώρησε τη θέση του στο καθόλου δίκαιο, επειδή η ύλη διευρύνθηκε με την προσθήκη ποινικού και δικονομικού δικαίου. Έτσι, το βιβλίο στη νέα έκδοση αποτελείται από έξι ενότητες: α) Δίκαιο των προσώπων, β) κληρονομικό δίκαιο, γ) εμπράγματο δίκαιο, δ) ενοχικό δίκαιο, ε) ποινικό δίκαιο και ς) δικονομικό δίκαιο. Ο πρόλογος της δεύτερης έκδοσης περιέχει μια συνοπτική παρουσίαση του βυζαντινού πολιτεύματος και της διοικητικής οργάνωσης του βυζαντινού κράτους, καθώς και ορισμέ-

νες αναφορές στη νομοθεσία του νεοελληνικού βασιλείου και στο δίκαιο των παραδουναβίων ηγεμονιών. Με κάποιες βελτιώσεις και συμπληρώσεις στο κείμενο, αλλά χωρίς ουσιαστικές αλλαγές στο περιεχόμενό του, γνώρισε το βιβλίο δεκαπέντε χρόνια αργότερα και τρίτη έκδοση υπό τον ίδιο τίτλο (Berlin 1892, ανατύπωση Aalen 1955, με πρόλογο του M. San Nicolò). Όπως προκύπτει από τον πρόλογο της τελευταίας αυτής έκδοσης, φαίνεται να εντυπωσιάζεται ο συγγραφέας από την πρόσφατη τότε ανακάλυψη της Νεαράς του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, με την οποία ιδρύθηκε το «Διδασκαλείον των νόμων».

Εκτός από τα πιο πάνω αναφερθέντα αυτοτελή έργα, δημοσίευσε ο Zachariä πολυάριθμες μελέτες σε διάφορες περιοδικές εκδόσεις ή συλλογικούς τόμους. Μολονότι σε αρκετές από αυτές τις μελέτες πραγματεύεται ο συγγραφέας θέματα άσχετα με την ιστορία του δικαίου, όπως επίκαιρα νομικά προβλήματα ή ζητήματα αγροτικής οικονομίας, ο κύριος όγκος τους είναι αφιερωμένος στο ρωμαϊκό, στο βυζαντινό και στο μεταβυζαντινό δίκαιο. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός, ότι πολύ μεγάλος αριθμός από αυτές τις συμβολές αφορά στις πηγές του κανονικού δικαίου τόσο των βυζαντινών όσο και των μεταβυζαντινών αιώνων. Όλες οι μελέτες ιστορίας δικαίου ανατυπώθηκαν το 1973 στη Λειψία σε δύο τόμους: Karl Eduard Zachariä von Lingenthal, «Kleine Schriften zur römischen und byzantinischen Rechtsgeschichte». Σημαντική συμβολή στην ιστορία του δικαίου συνιστούν ακόμη και οι διάφορες βιβλιοκρισίες που έγραψε ο Zachariä στη διάρκεια της ζωής του, μερικές από τις οποίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τα βιβλιοκρινώμενα έργα, όπως οι βιβλιοκρισίες στα *Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft* τ. 8 (1844) 794-828 και 1083-1087, τ. 11 (1847) 581-638 για τους τρεις τόμους του J. A. B. Mortreuil, «Histoire du droit byzantin».

Στην παρούσα έκδοση εκδέτει ο Zachariä τις εντυπώσεις του από το μεγάλο ερευνητικό ταξίδι του στην Ανατολή κατά τα έτη 1837 και 1838 που μνημονεύθηκε ήδη. Στο πλαίσιο αυτού του ταξιδιού επισκέφθηκε τη Βιέννη, τη Βενετία, τη Φλωρεντία, τη Ρώμη, τη Νεάπολη, τη Σικελία, τη Μάλτα, την Αθήνα, την Πελοπόννησο, τη Θεσσαλονίκη, το Άγιον Όρος, την Κωνσταντινούπολη και την Τραπεζούντα, αποτύπωσε δε τις εντυπώσεις και τις παρατηρήσεις του σε αυτό εδώ το βιβλίο. Το βιβλίο αποτελείται από πρόλογο και

δεκαέξι κεφάλαια, ένα περίπου για κάθε πόλη ή περιοχή, στην οποία παρέμεινε ο συγγραφέας, αναδιφώντας στις βιβλιοθήκες και στα αρχεία της. Η απαρίθμηση του δικαϊκού υλικού που βρέθηκε στις επί μέρους βιβλιοθήκες διανθίζεται με περιγραφή του φυσικού και του αρχαιολογικού περιβάλλοντος και συμπληρώνεται, όπου είναι αυτό απαραίτητο, με κριτική παρουσίαση του νομικού καθεστώτος. Ύστερα από πολλή σκέψη έκρινα ότι τα κεφάλαια που αναφέρονται στη Βιέννη, τις ιταλικές πόλεις και τη Μάλτα δεν εμφανίζουν ενδιαφέρον για τον έλληνα νομικό και γενικότερα για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Έτσι περιορίστηκα στη μετάφραση του προλόγου και των κεφαλαίων που έχουν ως αντικείμενο περιοχές του σημερινού ελληνικού κράτους, καθώς και την Κωνσταντινούπολη και την Τραπεζούντα. Τον πίνακα περιεχομένων όλου του βιβλίου με τη διάρθρωση των παραλειφθέντων κεφαλαίων θα βρει ο αναγνώστης στις σελίδες 14-19.

Η κλασική του παιδεία και η κλεισμένη μέσα στην ψυχή του εικόνα της αρχαίας Ελλάδας δεν εμπόδισαν τον γνήσιο φιλέλληνα να περιγράψει με συνοπτικό μιν, αλλά συγχρόνως πολύ παραστατικό και αντικειμενικό τρόπο τη νεοελληνική πραγματικότητα. Κατεξοχήν ισχύει αυτό για τις επισημάνσεις του ως προς την οργάνωση της πολιτικής ζωής. Παρατηρώντας λοιπόν γύρω του και συζητώντας με γνωστούς και αγνώστους, κατέληξε ο Zachariä στο συμπέρασμα – όπως το διατυπώνει στο κεφάλαιο 9 – ότι στην Ελλάδα δεν υπήρχαν κόμματα αρχόν και ότι κάθε Έλληνας ήταν μόνος του ένα κόμμα. Αυτή η διαπίστωση δεν απέχει πολύ από τις παρατηρήσεις μεταγενέστερων ερευνητών. Πολλοί ασχολήθηκαν στη διάρκεια της επανάστασης και στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια με τα κριτήρια συγκρότησης των κομμάτων (ή φατριών, κατά την τότε ορολογία) και την ταυτότητά τους. Ένας από τους νεότερους συγγραφείς παρατηρεί: «Οι σύγχρονες πηγές συμφωνούν σε δύο μόνο σημεία: (α) ότι, ως ελάχιστη προϋπόθεση, τα κόμματα ήταν ομάδες προορισμένες να εξασφαλίζουν δημόσια αξιώματα στα μέλη τους, και (β) ότι η ύπαρξη των κομμάτων αποτελούσε για το έθνος κακοτυχία ασυμβίβαστη με το δημόσιο συμφέρον».⁴

---

4. JOHN A. PETROPULOS, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, μετάφραση από ομάδα συνεργατών υπό την εποπτεία του

Οι συντηρητικές αντιλήψεις του Zachariä επηρέαζαν συχνά τις απόψεις του ως προς την πορεία των ελληνικών πραγμάτων. Όπως λοιπόν γράφει στο κεφάλαιο 9, οι μεταρρυθμίσεις στην οργάνωση της Διοίκησης του νέου κράτους θα πρέπει, λόγω της από κάθε πλευρά ανομοιομορφίας του πληθυσμού, να επιχειρούνται με μεγάλη περίσκεψη. Όσο δε για το πολίτευμα της Ελλάδος, το χαρακτηρίζει ως «πατριαρχική μοναρχία» (väterliche Einherrschaft), χωρίς βεβαίως να κάνει καμία σκέψη για μελλοντική παραχώρηση συντάγματος, παρά το γεγονός ότι διαπιστώνει πως ακούγονται και κάποιες φωνές παραπόνων. Οι συντηρητικές του αντιλήψεις εκδηλώνονται κατά ιδιαίτερα εμφανή τρόπο στο κεφάλαιο 14, όπου εκφράζει τις απόψεις του για τον δεσμό της δουλείας. Μέρος της νεοελληνικής πραγματικότητας αποτελούσε και η νεοπαγής τότε «Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Ελλάδος» και ο κλήρος της. Εντύπωση έκανε προφανώς στον Zachariä, ότι στα μάτια των ελλήνων κληρικών η «σωτηρία» της χώρας εξαρτάται άμεσα από τη στενότερη σύνδεση με τη Ρωσία (κεφάλαιο 10). Αποφεύγει όμως να σχολιάσει τη μορφή της σύνδεσης.

Πολύν χώρο αφιερώνει ο Zachariä στην παρουσίαση της νομοθεσίας του νεοελληνικού κράτους και στις συνθήκες απονομής της δικαιοσύνης. Από τη ζωντανή περιγραφή της συμπεριφοράς δικηγόρων και διαδίκων στο κεφάλαιο 9 συνάγεται με βεβαιότητα, ότι είχε παρακολουθήσει συνεδριάσεις δικαστηρίων. Και ως προς μεν το ποινικό δίκαιο, ουσιαστικό και δικονομικό, και την απονομή της δικαιοσύνης, είχε αποκτήσει το νεοελληνικό κράτος χάρη στον Georg Ludwig von Maurer κώδικες που παρέμειναν σε ισχύ πάνω από εκατό χρόνια. Το θέμα όμως της σύνταξης αστικού κώδικα εξακολουθούσε να είναι ανοικτό με διάφορες τάσεις ως προς τα ακολουθητέα πρότυπα. Όντας άριστος γνώστης τόσο της νομικής παράδοσης ολόκληρου του ελληνικού κόσμου όσο και του γαλλικού αστικού δικαίου λόγω του πατέρα του, είχε ο Zachariä σοβαρές επιφυλάξεις ως προς τη σκοπιμότητα εισαγωγής στην Ελλάδα του Ναπολεόντειου Κώδικα, είτε αυτούσιου είτε κάποιου οιονεί παραγώ-

---

Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) ²1997, σ. 13. Την ανατομία των πολιτικών ομάδων κατά την περίοδο 1833-1843 επιχειρεί ο PETROPULOS σε όλο το βιβλίο.

γού του. Ο λόγος των επιφυλάξεων ήταν ότι οι διατάξεις αυτού του κώδικα, ιδίως εκείνες του οικογενειακού και εν μέρει του κληρονομικού δικαίου, δεν εναρμονίζονται προς τα ήθη των Ελλήνων, ώστε η εφαρμογή του στην Ελλάδα θα μπορούσε να οδηγήσει σε χαλάρωση των παραδοσιακών δεσμών ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας.

Ο Zachariä υπήρξε από τους πρώτους που αντέκρουσε τη θεωρία του Fallmerayer· για τη θεμελίωση των απόψεών του επεκαλέσθη κυρίως γλωσσικά επιχειρήματα (κεφάλαιο 10). Αυτή τη θεωρία η οποία, όταν διατυπώθηκε, προκάλεσε την προσοχή και πολλές συζητήσεις, συγχρόνως δε την οργή γενεών Ελλήνων, πρώτος κατεπολέμησε ο καθηγητής της αρχαιολογίας στο πανεπιστήμιο Ludwig Roß.

Κατά τη μετάφραση του βιβλίου σεβάστηκα το ύφος του συγγραφέα και τα εκφραστικά του μέσα, προσπαθώντας να διατηρήσω, όσο ήταν δυνατόν, ακόμη και ιδιομορφίες της εποχής του, όπως, για παράδειγμα, τη διπλή άρνηση (*doppelte Verneinung*). Παρεκκλίσεις από την κατά λέξη μετάφραση όρων έγιναν όταν αυτό επεβάλλετο για την αποφυγή παρανοήσεων. Έτσι το επίθετο *griechisch*, όταν συνοδεύει τα ουσιαστικά *Kirche*, *Klerus* κ.λπ. απέδωσα, πιστεύοντας ότι αυτό βρίσκεται πλησιέστερα στη σκέψη του συγγραφέα, ως «ορθόδοξος» και όχι ως «ελληνικός».

Τα ονόματα αλλοδαπών φυσικών προσώπων αφήνονται αμετάβλητα, ενώ των Ελλήνων καταχωρίζονται υπό την αυθεντική τους μορφή και ορθογραφία. Οι ονομασίες πόλεων αποδίδονται, όπως έχουν σήμερα καθιερωθεί, εκτός εάν, προκειμένου για ελληνικές πόλεις, θα αποτελούσε η αλλαγή ανεπίτρεπτο αναχρονισμό. Μέσα σε αγκύλες [ ] γράφεται η μετάφραση λατινικών, βενετικών κ.λπ. χωρίων ή εγγράφων καθώς και δικές μου συμπληρώσεις ή διορθώσεις. Φράσεις, όρους ή τοπωνύμια που περιέλαβε ο συγγραφέας στο κείμενό του σε ελληνική γλώσσα έχουν εκτυπωθεί προς διάκριση κατά το πολυτονικό σύστημα και με πλάγια στοιχεία.

Η συνάδελφος κ. Βασιλική Λεονταρίτου και ο δικηγόρος κ. Βασίλης Κόλλιας, υποψήφιος διδάκτωρ της Ιστορίας του Δικαίου, κάλυψαν με πολλή αγάπη την κάποια ανεπάρκεια των ματιών μου στις διάφορες διορθώσεις. Τους ευχαριστώ από καρδιάς.

Για την άρτια και καλαίσθητη εμφάνιση του βιβλίου μερίμνησε

το τυπογραφείο «Γ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε. Γραφικές Τέχνες», στο οποίο η Ακαδημία Αθηνών ανέθεσε την εκτύπωσή του. Ευχαριστώ θερμά όσους συνέβαλαν σ' αυτό.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζω και από τη θέση αυτή πρώτον μεν στη διευθύνουσα του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών κυρία Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, που προέτεινε την ένταξη του κειμένου αυτού στα Παραρτήματα της Επετηρίδος του Κέντρου, δεύτερον δε στα μέλη των αρμοδίων οργάνων της Ακαδημίας Αθηνών που ενέκριναν την πρόταση.

Βραχυγραφίες:

Σ.τ.Μ.: Σημείωση του μεταφραστή

Σ.τ.Σ.: Σημείωση του συγγραφέα

Eduard ZACHARIÄ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολύ μεγάλη αγάπη για κάθε τι το ελληνικό με οδήγησε το έτος 1830, ενώ επιδιδόμενα στη σπουδή κατεξοχήν του ρωμαϊκού δικαίου, προς το ελληνορωμαϊκό ή βυζαντινό δίκαιο, δηλαδή προς το δίκαιο που ίσχυσε επί της εποχής του Ιουστινιανού στο ανατολικό ρωμαϊκό κράτος και υποβλήθηκε σε επεξεργασία από έλληνες νομοδιδασκάλους σε ελληνική γλώσσα. Το βυζαντινό δίκαιο έχει μεγάλη σημασία για την κριτική και την ερμηνεία των πηγών του ιουστινιανείου ρωμαϊκού δικαίου, αλλά στα νεότερα χρόνια έτυχε περιορισμένης μόνο προσοχής από τους ρωμαϊστές. Γι' αυτό ακριβώς αποφάσισα, να αφιερώσω μέρος του χρόνου μου στη μελέτη του βυζαντινού δικαίου και άρχισα βαθμηδόν με τις αναγκαίες προεργασίες.

Μεγάλο μέρος από τις πηγές και τις επεξεργασίες του βυζαντινού δικαίου δεν υπάρχει σε έντυπη μορφή και τα χειρόγραφα τους βρίσκονται σκόρπια στις διάφορες ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες. Γρήγορα συνειδητοποίησα, ότι βαθύτερες και ευρύτερες έρευνες δεν ήταν δυνατόν να επιχειρηθούν χωρίς εξέταση των χειρογράφων, με χαρά δε άρπαξα την ευκαιρία, να γνωρίσω καλύτερα τους χειρόγραφους θησαυρούς των μεγαλύτερων βιβλιοθηκών στα ταξίδια που αξιώθηκα να κάνω προς τις κυριότερες πόλεις της Ευρώπης.

Το φθινόπωρο του 1830 περιόδευσα σε ένα μέρος της νότιας Γαλλίας και της βόρειας Ιταλίας· το φθινόπωρο του 1832 επισκέφθηκα από το Βερολίνο την Κοπεγχάγη και την Αγία Πετρούπολη. Μετά το Πάσχα του 1834 άφησα την πατρίδα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Ο δρόμος με έφερε πρώτα στο Παρίσι, όπου επί οκτώ μήνες εργάστηκα στη βασιλική βιβλιοθήκη. Τον Μάρτιο του 1835 συνέχισα πηγαίνοντας μέσω Βρυξελλών στο Λονδίνο και στην Οξφόρδη και από εκεί στο Δουβλίνο, στη Γλασκώβη, στο Εδιμβούργο και στο Καί-

μπριτζ, αφού δε παρέμεινα κάποιο χρόνο σε καθέναν από αυτούς τους τόπους, επέστρεψα στην πόλη μου τον Οκτώβριο του 1835.

Τέλος, ξεκίνησα το 1837 για το ταξίδι, η περιγραφή του οποίου αποτελεί το αντικείμενο αυτού εδώ του βιβλίου. Ήθελα να ερευνήσω τις μεγάλες βιβλιοθήκες της Βιέννης, της Βενετίας, της Φλωρεντίας και της Ρώμης, ιδιαίτερα δε όσες βιβλιοθήκες υπάρχουν ακόμη στην Ανατολή, για τους κρυμμένους θησαυρούς των οποίων μυθολογήθηκαν τόσα και οι οποίες, ως προς το βυζαντινό δίκαιο τουλάχιστον, επέτρεπαν να ελπίζεται κάποια συγκομιδή. Τον Σεπτέμβριο άφησα τη Χαϊδελβέργη και μέσω Μάισσεν και Πράγας πήγα στη Βιέννη· από εκεί διασχίζοντας την Ιταλία και μέσω Σικελίας και Μάλτας στην Ελλάδα και την Τουρκία. Από την Κωνσταντινούπολη επέστρεψα στη Βιέννη με τα ατμόπλοια του Δούναβη. Εδώ, εξαιτίας της δυσμενούς επίδρασης του φθινοπωρινού αέρα στις όχθες του Δούναβη και εν μέρει λόγω της γρήγορης αλλαγής του τρόπου ζωής, παρουσίασα υψηλό πυρετό, από τον οποίο μόλις και μετά βίας με έσωσαν οι προσεκτικές φροντίδες του γιατρού μου κυρίου Lederer και η πιστή συμπαράσταση των Βιεννέζων φίλων και χορηγών μου. Αδύναμος ακόμη και εξασθενημένος έφθασα τελικά στη Χαϊδελβέργη στις 16 Νοεμβρίου 1838. Το ταξίδι διήρκεσε συνολικά 14 μήνες και η δαπάνη ανήλθε σχεδόν σε 6.000 φιορίνια.

Ήδη κατά τη διάρκεια του ταξιδιού είχα συλλάβει το σχέδιο να εκδώσω σε έντυπη μορφή την περιγραφή του, γι' αυτόν δε τον σκοπό είχα εν μέρει κάνει στα χαρτιά μου μεμονωμένα σχεδιάσματα και εν μέρει στείλει στην πατρίδα εκτενείς επιστολές· η περιγραφή έπρεπε, με αποφυγή των περισσότερο γνωστών και των καθαρά προσωπικών στοιχείων, να περιλαμβάνει μια σειρά επί μέρους παρατηρήσεων και ειδήσεων για όσες βιβλιοθήκες εξέτασα, στο μέτρο που τέτοιες ειδήσεις φάνηκε να έχουν γενικό ενδιαφέρον. Μετά την επιστροφή μου όμως τα επακόλουθα της μακράς κατάκλισης και η συνδεδεμένη μαζί τους κακή διάθεση με έκαναν να αναβάλλω από μέρα σε μέρα την υλοποίηση του σχεδίου.

Στο μεταξύ – για τα ταξίδια στην Ιταλία ούτε να γίνεται λόγος – έχουν εκδοθεί πολλές ταξιδιωτικές εντυπώσεις, στις οποίες με μεγαλύτερη ή μικρότερη λεπτομέρεια και ακρίβεια περιγράφεται ένα μεγάλο μέρος των χωρών της Ανατολής που επισκέφθηκα. Ο

Friedrichsthal¹ σχεδίασε μια χαριτωμένη, χωρίς αξιώσεις, αληθινή εξιστόρηση από όσα είδε και έζησε στην Ελλάδα. Ο «Vorläufer»² [= Πρόδρομος] έγραψε για πρόσωπα και πράγματα στην Ελλάδα με τον γνώριμο τρόπο του αποβιώσαντος.³ Ο Raoul-Rochette⁴ επισκέφθηκε την Αθήνα και σε επιστολές έχει εκφρασθεί για την ανάπτυξη και την άνθηση αυτής της πρωτεύουσας κατά τρόπο που ακούγεται σαν μομφή κατά της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία δεν άφησε την αρχαία Αθήνα σε ερείπια, ώστε να μπορεί καλύτερα ένας περιοδεύων αρχαιολόγος να σκαλίζει για νέες ανακαλύψεις. Ο Greverus,⁵ που ήλθε στην Ελλάδα «για να υποστεί την επίδραση της φύσης», μας χάρισε ταξιδιωτικές εικόνες που προσηκόντως αξιολογήθηκαν στα Heidelberger Jahrbücher [= Επετηρίδα της Χαϊδελβέργης]. Ο Schubert⁶ διέσχισε τέλος τις παραδουνάβιες χώρες και έμεινε για κάποιο διάστημα στην Κωνσταντινούπολη· στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις, που έχουν ήδη κυκλοφορηθεί σε δεύτερη έκδοση, μας εκδέτει τα αισθήματα και τις παρατηρήσεις του. Έκανε επίσης ανακοινώσεις ενδιαφέρουσες για τους φίλους των φυσικών επιστημών, στο πλαίσιο δε αυτό έχει συνυφάνει το παν με πλούσια αποσπάσματα από γνωστά βιβλία –τελείως επισφαλής όμως ως προς τις παραδουνάβιες χώρες.

---

1. Σ.τ.Μ.: Ο Emanuel von Friedrichsthal (1809-1842) υπήρξε αυστριακός φυσιοδίφης και συγγραφέας που το 1834-1837 περιηγήθηκε την Ελλάδα και την Τουρκία, όπου συγκέντρωσε πολύ υλικό για τις φυσικές συλλογές που έφερε κατά την επιστροφή του.

2. Σ.τ.Μ.: «Vorläufer» ήταν ο τίτλος μηνιαίου περιοδικού, στο οποίο παρουσιάζονταν θέματα του δημόσιου βίου.

3. Σ.τ.Μ.: Πρόκειται για τον Friedrichsthal που είχε ήδη αποβιώσει, όταν έγραφε ο Zachariä τον πρόλογο.

4. Σ.τ.Μ.: Ο Desiré Raoul Rochette (1790-1854) υπήρξε γάλλος αρχαιολόγος που αφιερώθηκε στη μελέτη του αρχαίου ελληνικού κόσμου.

5. Σ.τ.Μ.: Ο Johann Paul Ernst Greverus (1789-1859) ήταν γερμανός θεολόγος και φιλόλογος που σταδιοδρόμησε κυρίως ως εκπαιδευτικός. Η αγάπη του για τα ταξίδια τον έφεραν το 1837-1838 και στην Ελλάδα. Οι ταξιδιωτικές του εντυπώσεις διαγιγνούνται με πολλές εικόνες.

6. Σ.τ.Μ.: Ο Gotthilf Heinrich von Schubert (1780-1860) ήταν γερμανός γιατρός, φυσιοδίφης και φιλόσοφος, από το 1827 καθηγητής της γενικής φυσικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου.

Μετά τη δημοσίευση αυτών των ταξιδιωτικών εντυπώσεων θα έπρεπε ίσως να παραιτηθώ τελείως από το σχέδιο – επίσης από το να δέσω σε κίνηση την πένα μου – ή να το εγκαταλείψω· τοσούτω μάλλον όσω ότι η κριτική που ασκήθηκε σε εκείνες μπορούσε να απειλήσει και τη δική μου εξιστόρηση και μάλιστα σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Παρά ταύτα όμως κάποιοι λόγοι με έκαναν να προχωρήσω στην έκδοση της περιγραφής του ταξιδιού μου: πρώτα το γεγονός ότι η πορεία μου προσήγγισε ωστόσο μερικές λιγότερο γνωστές περιοχές, ύστερα η ελπίδα ότι με αυστηρότερη επιλογή θα μπορούσα να είμαι ίσως σε θέση να αναφέρω, ακόμη και από γνωστές χώρες και τόπους, κάτι από όσα δεν μνημόνευσαν άλλοι, περαιτέρω οι ενδαρρυντικές επιθυμίες μερικών φίλων και χορηγών, τελευταίο δε και σημαντικότερο, η παρεμβολή ενός ευτυχούς γεγονότος που μου ενέπνευσε ζωηρότερο ενδιαφέρον, να περιγράψω όσα προηγουμένως βίωσα και είδα.

Υπό αυτές τις συνθήκες γένεσης και ολοκλήρωσης, αυτό το βιβλίο με ενδυμήσεις αφιερώνεται στην τύχη, η οποία με γέμισε με αγάπη και όρεξη για δουλειά!

25 Απριλίου 1840

Dr. Karl Eduard Zachariae von Lingenthal

* 24. Dezember 1812 in Heidelberg

† 03. Juni 1894 in Großkmehlen

Inhaltsverzeichnis.

	Seite
Erstes Capitel. Reise nach Wien.	1
1. Meissen am 18. Sept. 1837.	1
2. Prag am 23. Sept. 1837.	3
Zweites Capitel. Wien. Sept. 27 bis Nov. 25. 1837.	8
1. Allgemeines.	8
2. Sehenswürdigkeiten Wien's.	12
3. Die k. k. Hofbibliothek.	16
Drittes Capitel. Benedig. Nov. 29 bis Dec. 30. 1837.	21
1. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft.	21
2. Die protestantische griechische und armenische Kirche.	24
3. Das Centralarchiv und die S. Marcusbibliothek.	29
4. Die Kunstschätze Benedig's.	33
5. Die Improvisatoren und die Theater.	35
Viertes Capitel. Florenz. Jan. 2 bis Febr. 3. 1838.	39
1. Reise nach Florenz.	39
2. Leben in Florenz.	42
3. Die Laurentianische Bibliothek.	46
Fünftes Capitel. Rom. Febr. 5 bis März 5. 1838.	58
1. Allgemeines.	58
2. Bibliotheken.	63
Sechstes Capitel. Neapel. März 7 bis 15. 1838.	70
1. Neapel. Pozzuoli. Der Vesuv.	70
2. Herculaneum und Pompeji. Die Polychromie in der alten Architektur und Sculptur.	72

Πίνακας περιεχομένων
(γερμανικού πρωτοτύπου)

	Σελ.
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ταξίδι προς τη Βιέννη	1
1. Μάϊσσην στις 18 Σεπτεμβρίου 1837.	1
2. Πράγα στις 23 Σεπτεμβρίου 1837.	3
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Βιέννη, 27 Σεπτεμβρίου έως 25 Νοεμβρίου 1837	8
1. Γενικά.	8
2. Αξιοθέατα της Βιέννης	12
3. Η αυτοκρατορική-βασιλική ανακτορική βιβλιοθήκη	16
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Βενετία, 29 Νοεμβρίου έως 30 Δεκεμβρίου 1837.	21
1. Παρελθόν, παρόν και μέλλον	21
2. Διαμαρτυρόμενη, ελληνική και αρμενική Εκκλησία	24
3. Το κεντρικό αρχείο και η βιβλιοθήκη του αγίου Μάρκου.	29
4. Οι καλλιτεχνικοί θησαυροί της Βενετίας	33
5. Οι αυτοσχεδιάζοντες και το θέατρο.	35
ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Φλωρεντία, 2 Ιανουαρίου έως 3 Φεβρουαρίου 1838	39
1. Ταξίδι προς τη Φλωρεντία	39
2. Η ζωή στη Φλωρεντία	42
3. Η Λαυρεντιανή βιβλιοθήκη.	46
ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ρώμη, 5 Φεβρουαρίου έως 5 Μαρτίου 1838	58
1. Γενικά.	58
2. Βιβλιοθήκες.	63
ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Νεάπολη, 7 έως 15 Μαρτίου 1838	70
1. Νεάπολη. Pozzuoli. Ο Βεζούβιος	70
2. Herculanum και Πομπηία. Η πολυχρωμία στην αρχαία αρχιτεκτονική και γλυπτική.	72

	Seite
Siebentes Capitel. Sicilien. März 16 bis 21. 1838.	82
Achstes Capitel. Malta. März 22 bis 29. 1838.	90
1. Cultur. Bewohner. La Valette. Die englischen Commissäre.	90
2. Christliche Alterthümer. Die Katakomben.	96
Neuntes Capitel. Athen. April 2 bis 13. April 25 bis Mai 2. 1838.	106
1. Ankunft in Athen.	106
2. Das neue Athen.	111
3. Die Universität.	118
4. Rechtszustand.	123
5. Alterthümer.	136
6. Umgebungen.	145
Zehntes Capitel. Reise durch den Peloponnes. April 14 bis 24. 1838.	148
Elftes Capitel. Reise nach Saloniki. Mai 3 bis 11. 1838.	168
Zwölftes Capitel. Saloniki. Mai 12 bis 17. Juni 20 bis 29. 1838.	181
1. Aufenthalt in Saloniki im Allgemeinen. Die Consuln.	181
2. Lage, Bauart und Bevölkerung der Stadt.	189
3. Geschichte und Alterthümer.	193
4. Kirchen und Moscheen. Die griechische Geistlichkeit. Bibliotheken.	200
Dreizehntes Capitel. Der Berg Athos. Mai 17 bis Juni 19. 1838.	212
1. Reise von Saloniki nach dem Berg Athos.	212
2. Geschichte des Bergs Athos.	220
3. Gegenwärtiger Zustand des Mönchtums auf dem Berg Athos.	234
4. Karyäs.	240
5. Das Kloster Zwiron.	247

	Σελ.
ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Σικελία, 16 έως 21 Μαρτίου 1838	82
ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Μάλτα, 22 έως 29 Μαρτίου 1838	90
1. Πολιτισμός. Κάτοικοι. La Valette. Οι άγγλοι κομισάριοι	90
2. Χριστιανικές αρχαιότητες. Οι κατακόμβες	96
ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Αθήνα, 2 έως 13 Απριλίου και 25 Απριλίου έως 2 Μαΐου 1838.	106
1. Άφιξη στην Αθήνα.	106
2. Η νέα Αθήνα.	111
3. Το Πανεπιστήμιο.	118
4. Νομικό καθεστώς	123
5. Αρχαιότητες.	136
6. Περίχωρα.	145
ΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ταξίδι μέσα στην Πελοπόννησο, 14 έως 24 Απριλίου 1838.	148
ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ταξίδι προς τη Θεσσαλονίκη, 3 έως 11 Μαΐου 1838	168
ΔΩΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Θεσσαλονίκη, 12 έως 17 Μαΐου, 20 έως 29 Ιουνίου 1838.	181
1. Η διαμονή στη Θεσσαλονίκη γενικά. Οι Πρόξενοι	181
2. Τοποθεσία, αρχιτεκτονική και πληθυσμός της πόλης	189
3. Ιστορία και αρχαιότητες	193
4. Εκκλησίες και τζαμιά. Ο ορθόδοξος κλήρος. Βιβλιοθήκες	200
ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Το όρος Άθως, 17 Μαΐου έως 19 Ιουνίου 1838	212
1. Ταξίδι από τη Θεσσαλονίκη προς το όρος Άθως	212
2. Ιστορία του όρους Άθως.	220
3. Η παρούσα κατάσταση του μοναχισμού επί του όρους Άθως	234
4. Καρυές (Καρναϊς)	240
5. Η Μονή Ιβήρων	247

	Seite
6. Das Kloster Lavra.	251
7. Die Klöster auf der Westseite des heiligen Bergs.	260
8. Das Kloster Watopädi.	267
9. Rückreise nach Saloniki.	271
Vierzehntes Capitel. Konstantinopel. Juli 1 bis 19.	
Juli 30 bis Aug. 12. 1838.	276
1. Nach Konstantinopel.	276
2. Allgemeines.	280
3. Das großherrliche Serai.	285
4. Der Patriarch. Die Bibliothek des heiligen Grabes. Die Schule zu Kurutschemes.	289
5. Die Prinzeninseln.	296
Fünfzehntes Capitel. Reise nach Trapezunt. Juli 20 bis 29. 1838.	
Sechszehntes Capitel. Von Konstantinopel nach Wien. Aug. 13 bis Sept. 13. 1838.	
Anhang. Briefe und Urkunden.	

	Σελ.
6. Η Μονή Λαύρα.....	251
7. Οι μονές της δυτικής πλευράς του Αγίου Όρους.....	260
8. Η Μονή Βατοπαιδίου.....	267
9. Επιστροφή στη Θεσσαλονίκη.....	271
ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Κωνσταντινούπολη, 1 έως 19 Ιουλίου, 30 Ιουλίου έως 12 Αυγούστου 1838.....	276
1. Προς την Κωνσταντινούπολη.....	276
2. Γενικά.....	280
3. Το σαράι του αυθέντη.....	285
4. Ο πατριάρχης, η βιβλιοθήκη του Παναγίου Τάφου. Η σχολή του Κουρουτσεσμέ.....	289
5. Τα Πριγκιποννήσια.....	296
ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ταξίδι προς την Τραπεζούντα, 20 έως 29 Ιουλίου 1838.....	309
ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Από την Κωνσταντινούπολη στη Βιέννη, 13 Αυγούστου έως 13 Σεπτεμβρίου 1838.....	322
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ. Επιστολές και έγγραφα.	

